Nybro kommuns
kulturmiljöprogram

BÄCKEBO

Bäckebo socken

Länsstyrelsen
Kalmar län

NYBRO
KOMMUN

KALMAR·LÄNS·MUSEUM

Kulturmiljöprogrammet omfattar 33 områden på olika platser i kommunen.

Länsstyrelsen i Kalmar län beviljade medel till arbetet och Kalmar läns museum anlitades för det praktiska genomförandet.

1. Skoga
2. Lindshult
3. Kråksmåla
4. Torshult, Torshultamåla
5. Uvafors
6. Alsterbro, Sandslätt
7. Rugstorp, Abbetorp
8. Bäckebo
9. Målerås
10. Gullaskruv bruksort
11. Barkeström
12. Hälleberga
13. Applaryd
14. Gullaskruv säteri
15. Orrefors
16. Flygsfors
17. Gadderås
18. Skedebäckshult
19. Flerohopp
20. Gunnabo
21. Duvetorp
22. Kristvallabrunn
23. Brånahult
24. Holmen, Göttorp
25. Nybro stad
26. Kopparfly
27. Örsjö
28. Ebbehult
29. Gårdsryd
30. S:t Sigfrid
31. Brändebo
32. Agebo
33. Alsjöholm

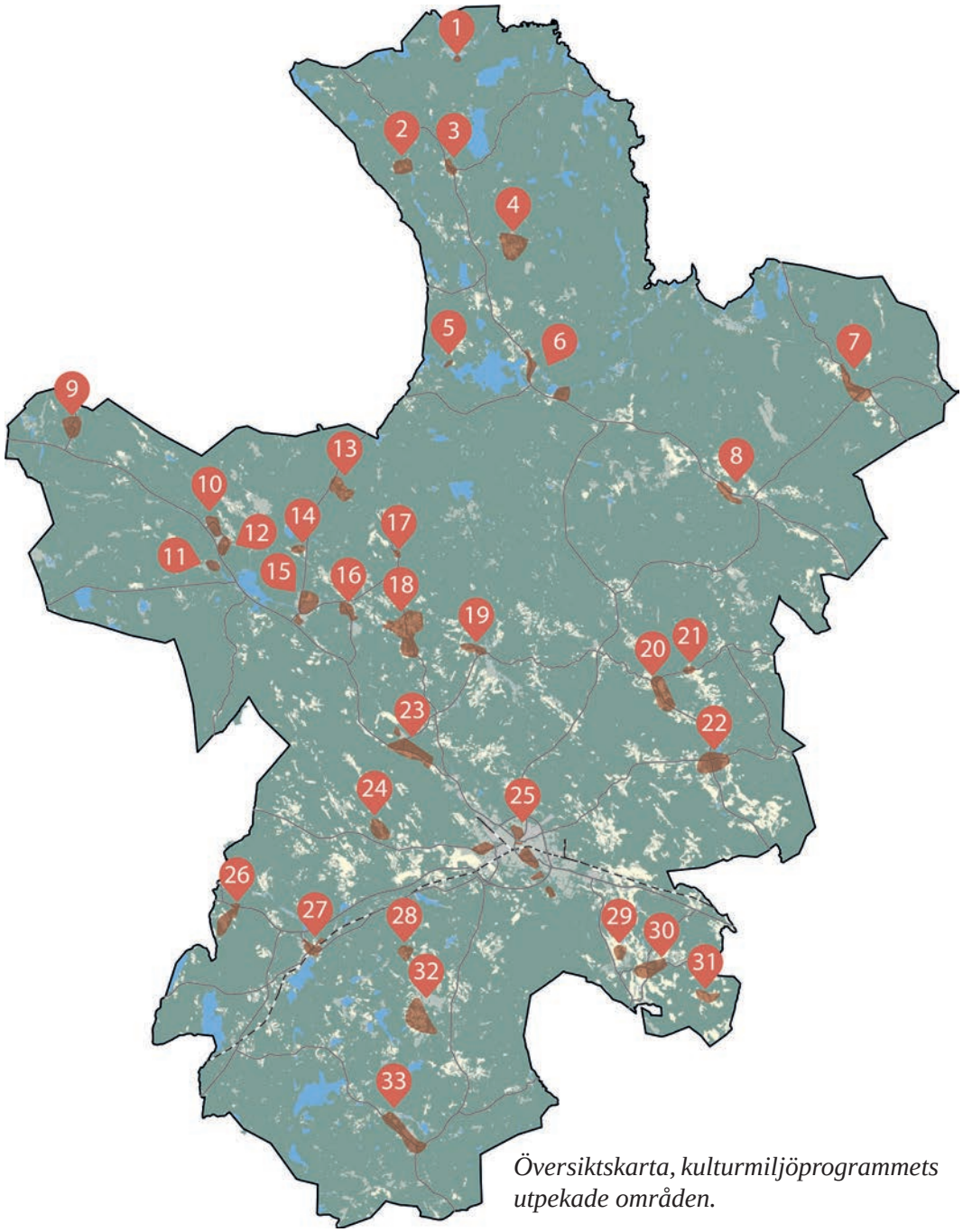

Översiktskarta, kulturmiljöprogrammets utpekade områden.

Läsanvisning

HUVUDOMRÅDE

Här lär du först känna kulturmiljön. Huvudområdet är ett större område som ger en övergripande kunskap om kulturmiljöns landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling.

KÄRNOMRÅDE

Här får du en djupare beskrivning av områdets värden. Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

HISTORIK

Här hittar du berättelser om människor och andra viktiga företeelser som präglat kulturmiljön. En förklaring till varför de höga kulturhistoriska värdena finns på platsen.

I FRAMTIDEN

Här ges förslag på förhållningssätt inför framtiden för hur kulturmiljön kan bevaras och utvecklas.

I texten finns siffror inom parentes (1), de hjälper dig att hitta rätt i kartorna för huvud- och kärnområdet.

Bilder är tagna av Kalmar läns museum där inget annat anges.
Foto framsida: Anders Johansson.
Foto kärnområde sockencentrum: Nybro kommun
Text: Susann Johannisson, Helena Victor, Kalmar läns museum
Arkeologi: Helena Victor, Kalmar läns museum
Layout: Nybro kommun
Senaste revidering: 2024-12-12

Kulturmiljöerna i Nybro kommun är levande miljöer under ständig förändring. Därför finns det risk att utskriven eller tryckt kopia av kulturmiljöprogrammet inte är den senast uppdaterade versionen. På nybro.se finns den senaste versionen digitalt.

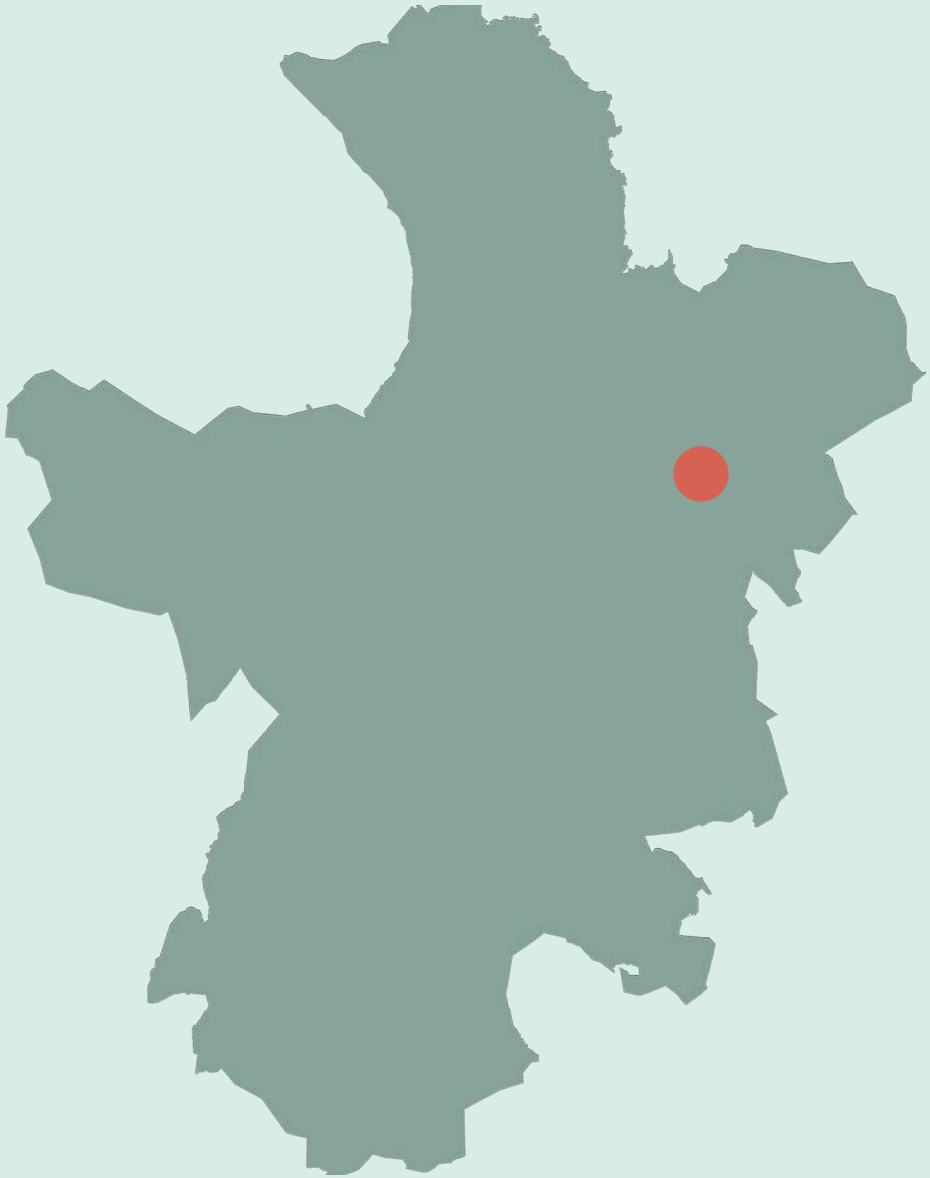

Bäckebo är ett samhälle som ligger längs med väg 125, sydöst om Alsterbro. Bäckebo ligger på Bäckeboåsen längs en av traktens viktigare transportleder. Bäckebo ingår i riksintresseområde 99 för kulturmiljövården i Nybro kommun. I Alsterån vid Ullefors ligger en liten ö som är naturreservat. Bäckeboåsen är utpekad av länsstyrelsen (1997) som ett område med mycket högt naturvärde, klass II (område nummer 53 i Nybro kommun). Längs Snärjebäcken och på åsen finns bördiga jordbruksmarker där för skogslandskapet ovanligt stora arealer åkermark har brukats och ån har svämmat över ängar och betesmarker.

Vägarna Östingstorp - Stödstorp åsväg förbi Kättilstorp är utpekade som kulturhistoriskt värdefulla vägar.

Huvudområde

Huvudområdet är ett större område som ger en övergripande kunskap om kulturmiljöns landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling.

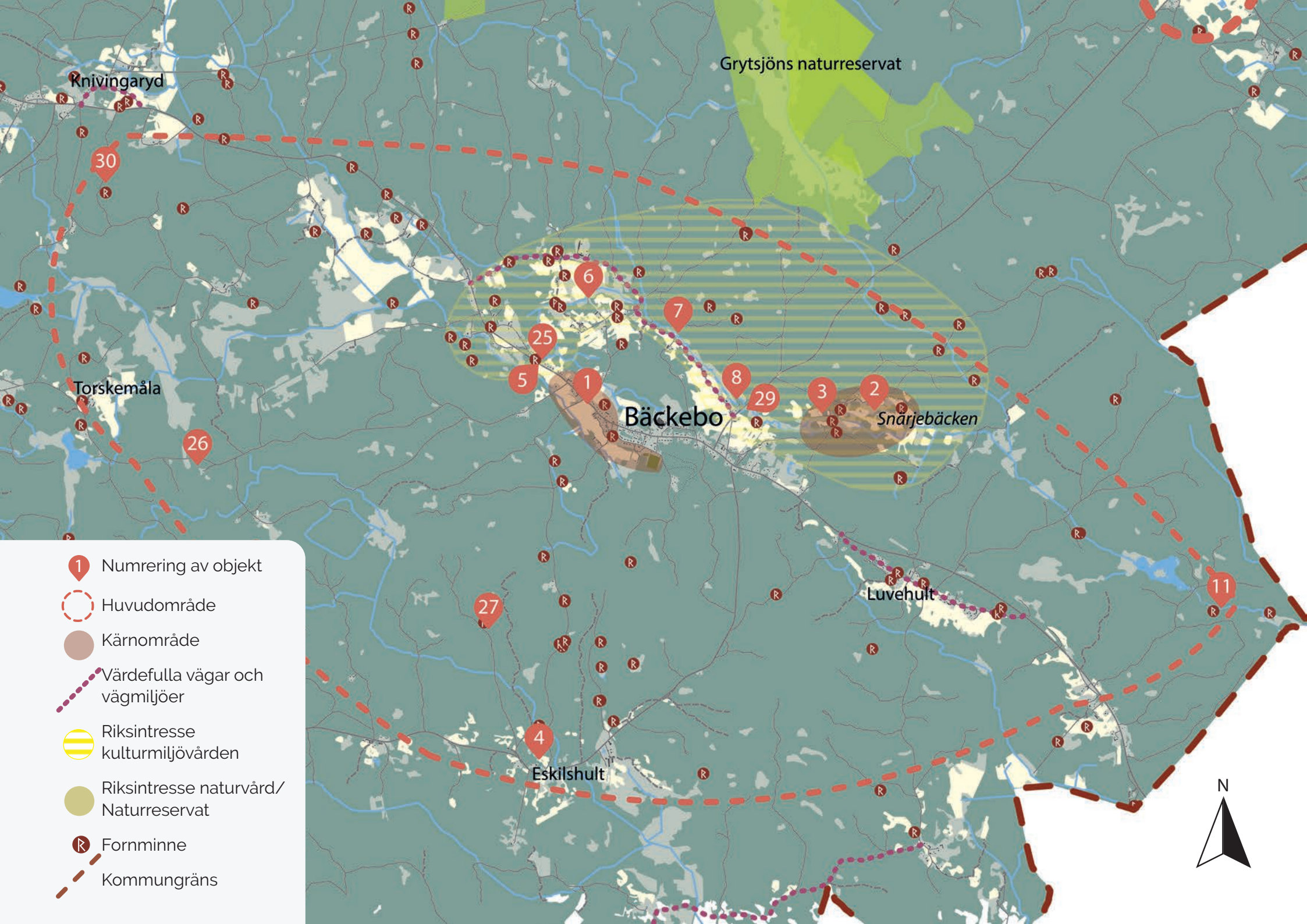
Knivingaryd
Grytsjöns naturreservat
30
6
7
25
5
1
8
29
3
2
Snärjebäcken
Torskemåla
Bäckebo
26
27
Luvehult
11
4
Eskilshult
N
Numrering av objekt
Huvudområde
Kärnområde
Värdefulla vägar och vägmiljöer
Riksintresse kulturmiljövården
Riksintresse naturvård/ Naturreservat
Fornminne
Kommungräns

Beskrivning av huvudområdet

1 Bäckebo kyrkomiljö/sockencentrum
2 Skåningsmåla-området
3 Århultamåla
4 Eskilshults-området
5 äldre kvarnplats
6 äldre kvarnplats
7 äldre kvarnplats
8 äldre kvarnplats
11 äldre kvarnplats
25 stenvalvsbro
26 Stenaråsen - område med grunder av jordkulor
27 Hägnen- grund av backstuga
29 bro
30 bombkrater

RIKSINTRESSE, [H99] (BÄCKEBO SN)
Bäckebo är utpekat som ett av kommunens fyra områden av riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalken.

Motivering: En av sydöstra Sveriges största koncentrationer med lämningar efter lågteknisk järnframställning. Verksamheten, som hade sin höjdpunkt omkring 1250-1450, är tydlig kopplad till områdets vattenmiljöer och har i hög grad präglat den ekonomiska utvecklingen i en stor del av östra Småland.

Uttryck för riksintresset: Det stora antalet lokaler med blästerugnslämningar och slaggvarp kring Bäckebo från medeltid till 1800-tal med tyngdpunkt under 1250-1450. Lämningarnas tydliga samband med vattendrag, kringliggande kärrmarker samt närheten till skog.

Orten Bäckebo ligger i skogsbygden i Nybro kommuns norra del, i en socken med samma namn. Tätt hopbyggda och sammanlänkade med Bäckebo är de båda orterna Balebo och Binnaretorp.
De tydligaste och mest kulturhistoriskt intressanta delarna i Bäckebo är dels kyrkomiljön/sockencentrum (1), dels områden som kan kopplas till ”Bäckebojärnet”. Som exempel på sådana järnframställningsplatser finns Skåningsmålaområdet (2) och ett område vid Eskilshult (4). Till kyrkomiljön hör ett sockencentrum med typisk bebyggelse. I Århultamåla (3) finns en kulturhistoriskt intressant kvarnmiljö, tegelbrukslämning samt platsen för ett äldre kaplansboställe (12) .

KAPLANBOSTÄLLE
Kaplansboställe var bostad åt en hjälppräst. Den gamla prästgårdsbyggnaden ansågs så säregen att den plockades ner för att flyttas till hembygdsgården. Timret blev dock liggande och möglade, så det slutade med att allt virke eldades upp. Den nya mangårdsbyggnaden byggdes någon meter framför den gamla.

Genom området går en grusås och de två bäckarna Snärjebäcken och Ålebäcken. Huvudvägen genom Bäckeboområdet, i nordvästlig-sydostlig riktning, ligger på och följer helt den grusås som bildades vid den senaste istiden. Den väg som går på toppen av grusåsen är troligtvis mycket gammal, och kan i vilket fall kopplas ihop med tidig transport av järn från dessa trakter ner till Kalmar. Snärjebäcken är inte så framträdande i kyrkbyn, men den rinner parallellt med samhället och har säkert varit en bidragande orsak till att man för länge sedan valde att slå sig ner här. Bäcken är ett biflöde till Alsterån och rinner söderut, byter namn till Ryssbyån och rinner ut i Kalmarsund. Att vattenflödet länge har nyttjats till kvarnar märks i ett antal tidigare kvarnplatser.

Bäckebo socken ligger i en mossrik, eller madrik, småkuperad skogsbygd. I madmarkerna finns rödjord och myrmalm som tidigt användes för att smältas till järn. I skogen finns ved som behövdes för järnframställning och tillverkning av kol, men också tjära. Våtmarkerna i området har också nyttjats för höslåtter och efter utdikning som åkrar. Exempel på äldre namn som levt kvar, som visar på mossarnas betydelse, är: Lövhällemossen, Brunskärret, Slåtterkärret, Slipstensmossarna, Kattmossen, Grisslemossen, Hällemossen och Lohällsmossen. Det finns äldre åkrar kvar i anslutning till bebyggelsen. Dominansen av skog gör dock Bäckebo till ett typiskt område under bondesamhället där djurhållning var viktigare än åkerbruk. De bitvis mycket steniga markerna har också gjort stora delar av jorden i princip omöjlig att odla på.

Ett sätt att dra nytta av områdets steniga terräng var att hugga stenen och forma den för nya funktioner, som till exempel till grindstolpar.

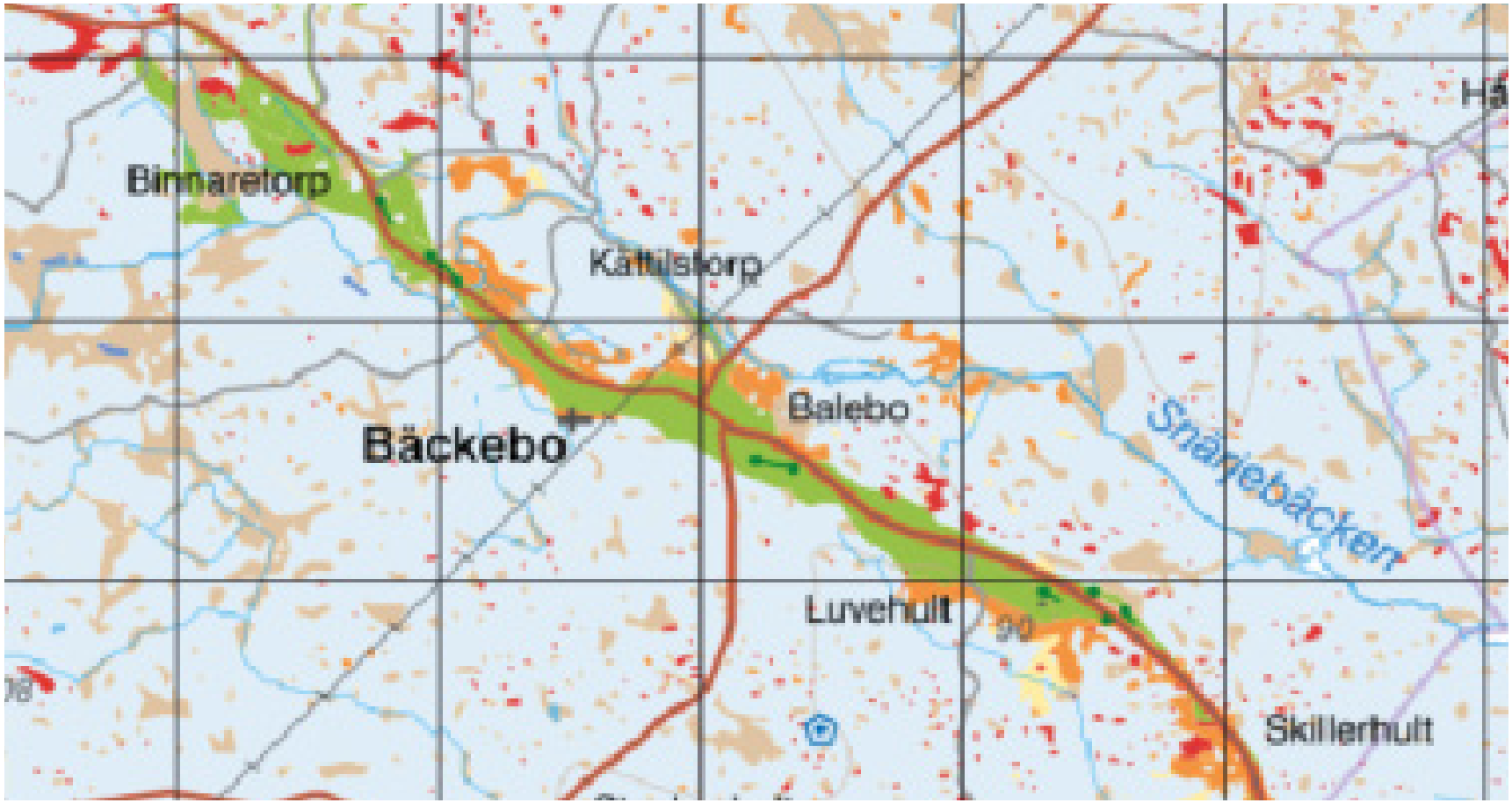

En karta som visar jordarterna i området visar med all tydlighet den långsmala grusåsen som sträcker sig genom området. Vägen som del i en kommunikationsled ner mot Kalmar och orten Bäckebo har etablerats helt utifrån grusåsen. Karta SGU.

Bäckebojärnet och naturens förutsättningar

Arkeologiska lämningar efter järnframställning finns runt om i skogarna runt Bäckebo i form av ett stort antal slaggvarpar, järnframställningsplatser, blästbrukslämningar, kolmilor, kolarkojor och rostningsplatser - i bland annat Skåningsmåla (2) och Eskilshult (4). I Nybro kommun finns 406 registrerade blästplatser och blästbrukslämningar. Ofta är det slaggvarparna, det vill säga högar med slagg från järnframställningen, som avslöjar var man tillverkat järn. Järnframställningsplatser räknas som fornlämning och i socknar som Bäckebo, Madesjö, och Hälleberga är de den vanligaste typen av fornlämning. Bäckebo socken har högst antal fornlämningar av denna typ, med sammanlagt 147 kända platser. Slaggvarpar är dock svåra att hitta vid inventeringar, vilket gör att det förmodligen finns många lämningar som ännu inte är registrerade. De flesta spåren efter järnframställning återfinns invid myrmarker och vattendrag.

Flera av järnframställningsplatserna, som de vid Eskilshult (4) och Skåningsmåla (2), antyder att det funnits en storskalig produktion där järn tillverkats för försäljning och inte enbart för det hushållsbehov. Blästbruksplatserna i Bäckeboområdet hör till några av de största och bäst bevarade medeltida järnframställningsplatserna i Sverige.

Slagg från järnframställning kan hittas på många platser runt om i Bäckebo. Foto Kenneth Sund.

BLÄSTPLATS
Med blästplats menas en mer komplett bevarad järnframställningsplats med flera komponenter - medan en blästbrukslämning utgörs av en enstaka lämning, till exempel ett slaggvarp eller fyndplats för slagg.

Det stora antal lämningar efter tidig järnframställning som finns i Nybro kommun saknar motstycke i Skandinavien. Järnet har varit viktigt här under ett par tusen år. Järnet blev centralt för utvecklingen här redan under järnålder och tidig medeltid. Troligen var Nybro skogsbygder centrum för framställning av ”Kalmarjärnet”, som skeppades ut från Kalmar hamn, redan under tidigt 1200-tal. Järnframställningen byggde på att det fanns rödjord, myrmalm eller sjömalm, som alla kunde brännas och omvandlas till järn, samt stora mängder skog som behövdes till bränsle för att smälta järnet. På så sätt har naturens förutsättningar fått speglingar i den ekonomi och kultur som byggdes upp här.

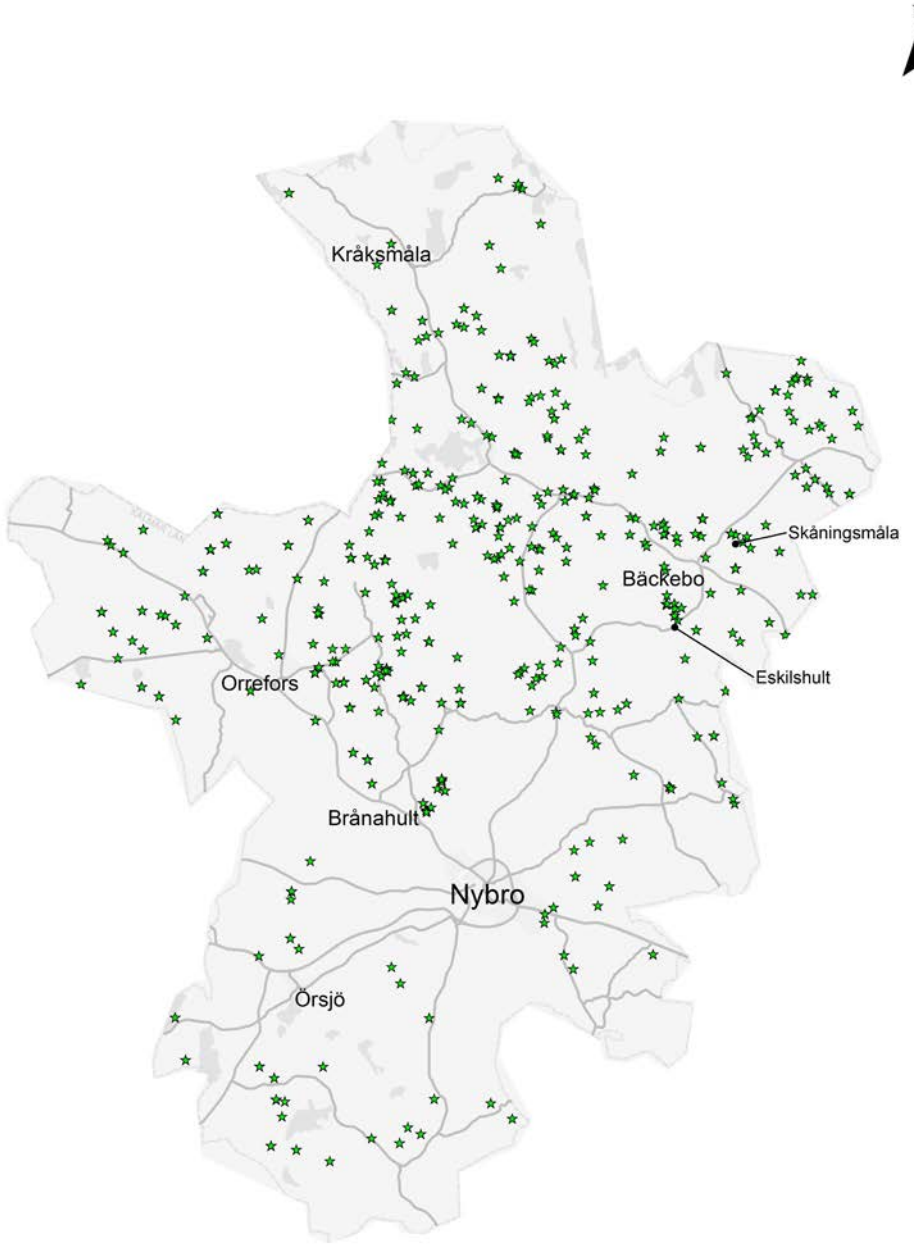

Kartan visar registrerade fornlämningar med olika typer av järnframställningsplatser i Nybro kommun. Det framgår tydligt att det finns en koncentration i skogsbygden kring Bäckebo.

Tätorten Bäckebo

Orten Bäckebo är en typisk lantlig kyrkby med anor från 1600-talet, med en kyrka från 1840-talets mitt och ett sockencentrum och en tätort som utvecklats under 1900-talet. Bebyggelsen ligger tydligt koncentrerad kring kyrkan, utmed landsvägen och vid vattendrag och brolägen. Prästgården (24) som ligger för sig själv cirka 800 meter norr om kyrkan är en stor byggnad från 1930-talets slut. I kyrkbyn finns även exempel på byggnader med andra funktioner som uppstod tack vare att kyrkbyn var mötesplats, som det gamla mejeriet och ett tidigare bageri.

Från 1900-talets första hälft hittas exempel på kulturmiljöer från bilens tidevarv, i form av två bensinmackar/verkstadsbyggnader. Den gamla bensinmacken och bilverkstaden i Balebo var tidigare en mötesplats utmed den gamla landsvägen, som var känd av både boende, besökare och passerande. Idag används huset till svampodling.

Bostadsbebyggelsen, som främst ligger utmed landsvägen, består främst av villor från 1900-talets andra hälft. Majoriteten av dessa villor har byggts om och förändrats. Strukturen med villor mitt på tomterna, omgärdade av trädgårdar och staket eller häckar och med uthus längre in på tomterna är dock typisk.

Kyrkan och den gamla marknadsplatsen är centrala i kyrkomiljön.

Exempel på äldre hus som finns inom huvudområdet, många utmed den gamla landsvägen.

Spår från äldre tider

Dateringarna från skogsbygdens slaggvarpar i Möre visar oftast att man utvunnit järn under medeltiden, men några är så gamla som äldre järnålder. En datering från järnframställningsplatsen i Skåningsmålaområdet[1] daterar ett slaggvarp till romersk järnålder (1–400 efter Kristus) medan övriga dateringar är från medeltid.

I området kring Bäckebo finns ett stort antal småstugor, samt lämningar efter sådana, som visar på hur den fattiga delen av befolkningen kunde bo under bondesamhällets tid. Flera av de stugor som ligger orienterade utefter det gamla vägnätet har varit bostäder åt hantverkare. Vid Stenaråsen (26), i skogen cirka 4 kilometer väster om prästgården, finns en kulturhistoriskt intressant kulturmiljö i form av lämningar efter minst fem backstugor (jordkulor) och tre gårdshus. Stugorna har döpts till namn som Stenaråsastugan, Mathildas stuga och Karins stuga. En av backstugorna, Jon Jordanssons[2] stuga, är uppbyggd och rekonstruerad. Miljön visar på hur små samhällen med de fattigaste kunde uppstå, med stugor byggda på ofri grund, på en plats långt ifrån sockencentrum och allmänna vägar.

På en av de gamla grunderna har hembygdsföreningen rekonstruerat hur en sådan backstuga kunde se ut.

1 Fornlämningsnummer RAÄ 121 Bäckebo/L1959:8544

2 Jon Jordanes föddes 1734 och dog någon gång före 1814.

I området Stenaråsen finns flera stengrunder halvt ingrävda i backar, som tidigare varit så kallade backstugor - den enklaste formen av bostad.

Grunderna efter backstugan Hägnen. Foto Helena Victor, Kalmar läns museum.

Hägnen kallas en plats 1,5 kilometer norr om den lilla byn Eskilshult, med lämningar i form av flera stengrunder[3]. Här bodde bland annat Kristina Maria Johansdotter, född 1849, och Karl Gustav Danielsson, född 1841, med åtta barn. En av grunderna har varit en ovanligt stor backstuga (27). Här finns spår efter flera hus och odlingsytor och odlingsrösen.

Andra äldre spår efter människornas liv i bygden är gränsmarkeringen i Krumshall, där mötet mellan tre härader har markerats med ett stenkummel.

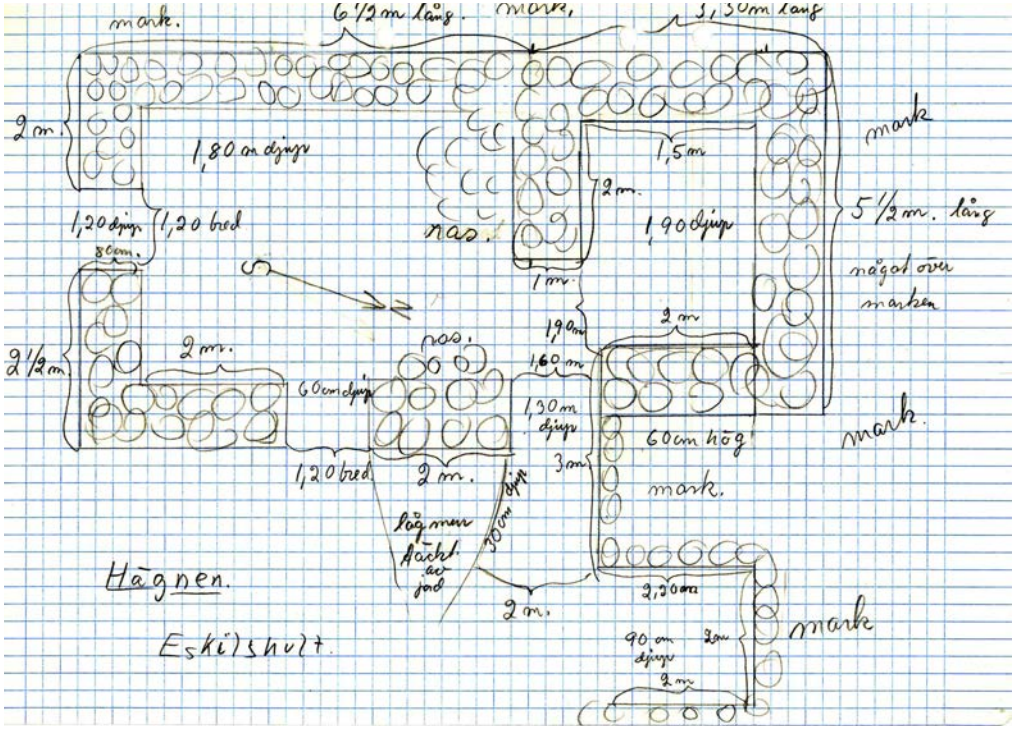

En lämning efter den ovanligt stora backstugan Hägnen, med höga stenväggar. Skiss Tore Isaksson.

3 RAÄ 183 Bäckebo/L1959:7496

Vid Svensboryd finns en (avbruten) milsten och i Luvehult en annan. Milstenarna markerar att vägarna här har gamla anor. I Luvehult finns även en varggrop. ”Pinkare-Jans sten” är en sten[4] som satts upp i efterhand ca 300 meter nordväst om Binnaretorp för att markera det boställe från 1600-talet där den fredlöse stortjuven ”Pinkar-Jan” (pinkare betyder förtennare. Se faktaruta) höll till. Bakom nya prästgården finns grunden efter en linbasta.

Det ska också ha funnits en avrättningsplats[5] i form av en galgbacke i Bäckebo på grusåsen strax norr om stora vägen i Binnaretorp.

Vattenkraften från Snärjebäcken har gett upphov till inte mindre än sju kvarnplatser (5–11) inom huvudområdet, samt en välbevarad äldre stenvalvsbro (25): Bäckebo stenvalvsbro i Binnaretorp, från cirka år 1760. Både uppströms och nedströms Bäckebo finns fler kvarnar.

FÖRTENNING
Förr i tiden användes olika grytor och kärl tillverkade av koppar till matlagning. För att man inte skulle bli förgiftad av kopparoxid (ärg) förtennades kärlen. Förtenningen innebar att man lade på ett lager tenn på kopparytan, som förhindrade korrosion. Särskilda yrkesmän blev duktiga på detta hantverk. Dessa kunde kallas kittelflickare. En del var kringresande.

De gamla broarna och kvarnlämningarna hör till de kulturhistoriskt intressanta platserna i Bäckebo. Från vägnätet märks bäcken i de två brolägena, ett i Binnaretorp (25) norr om kyrkbyn och ett i Balebo (29) sydost om kyrkbyn. Bron i Binnaretorp kallas Bäckebo Bro och är en välbevarad stenvalvsbro med tre valv, från kring år 1760[6]. Vattenfallet och platsen intill bron kallas Bäckeström. Här kan finnas lämningar efter garveri, benstamp och en smedja, såväl som efter en liten skvaltkvarn (5). Intill den gamla bron finns en nyare bro som är dagens vägbro. Till den gamla bron hör vägmiljön med en slingrande sträcka av den gamla vägen och flera bevarade hantverkarstugor. Vid bron fanns också en tidigare kvarnplats (5). Århultamåla kvarnmiljö (3) beskrivs nedan.

Vid Gräsdal (30) finns en krater där en V-2 bomb slog ner mitt under andra världskriget 1944. Se vidare historik.

En av de sju kvarnar/små sågar som förr i tiden nyttjade vattenkraften från ån. Utsnitt ur karta från 1796 över Kettilstorps by, som ligger mellan Bäckebo och Snärjebäcken.

4 L1959:7471

5 RAÄ Bäckebo 99/ L1959:7728.

6 I samband med att bron byggdes 1760 gjordes sannolikt också vägen större. Innan dess ska det bara ha gått en klövjestig här, med en enkel träbro över bäcken.

Bäckebo bro (25). Uppströms bron kan lämningar finnas efter kvarn (5), garveri, smedja och benstamp.

Kärnområde

Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

Kulturvärden inom kärnområde Skåningsmåla

Bäckebo socken är ett område med en särskilt stor koncentration av tidiga järnframställningsplatser, ett 100-tal kända. Det stora antal lämningar efter tidig järnframställning som finns i Nybro kommun saknar motstycke i Skandinavien. Järnet som tillverkades här i över 1000 år var en betydande del av det kända "Kalmarjärnet". Kulturmiljön kring kyrkan är ett typiskt sockencentrum från 1800-talet mitt, med äldre ursprung. Vägmiljöerna och kulturmiljöer med koppling till vattendraget är också av kulturhistoriskt intresse, som till exempel bromiljöer, kvarnmiljöer, och tegelbruk. Flera exempel finns på tidigare jordkulor där den fattiga befolkningen bodde.

Vatten

Skog

Järn

Möten

Symbolerna hänvisar till den kulturmiljöprofil som togs fram för Nybro kommun 2019.
Inom kärnområdet finns exempel på kulturmiljöer ur kategorierna vatten, skog, järn och möten.

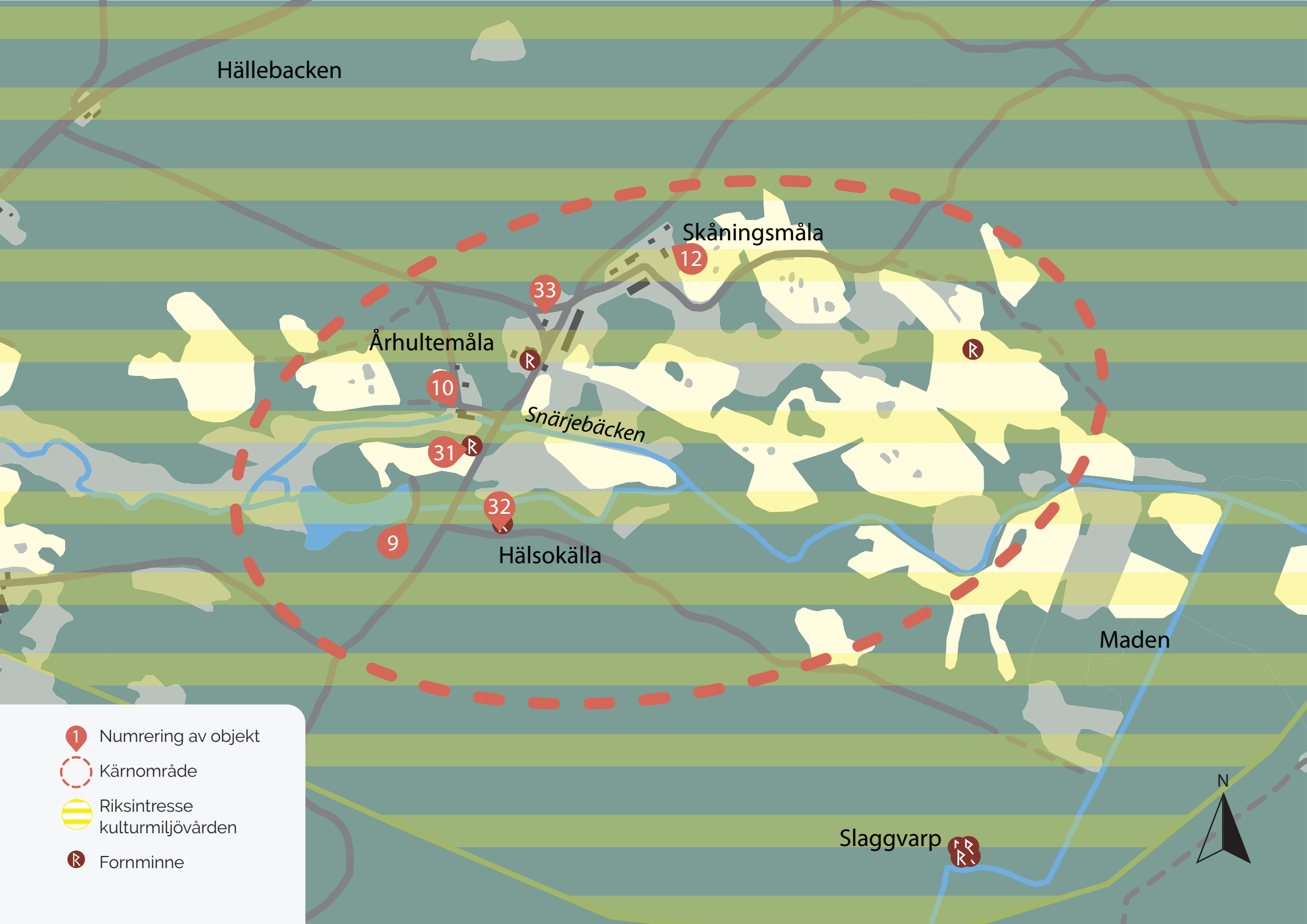
Hällebacken
Skåningsmåla
12
33
Århultemåla
10
Snärjebäcken
31
32
9
Hälsokälla
Maden
Slaggvarp
N
1 Numrering av objekt
Kärnområde
Riksintresse kulturmiljövården
Fornminne

9 äldre kvarnplats

10 äldre kvarnplats

12 Kaplansboställe/prästgård i Skåningsmåla

31 ruin tegelbruk

32 källa

33 Århultemåla gård

Järnframställningsplatser

Strax nordöst om Bäckebo, vid Brunskärret i Skåningsmåla (2), finns många slagghögar bevarade i skogen. Det har utförts fyra mindre arkeologiska forskningsundersökningar här - som bara berört en mindre del av järnframställningsplatsens yta. Vid en undersökning fann man bland annat en ugnsbotten och en ässja som ingick i blästplatsen. På platsen finns minst tre stora slaggvarpar, en rostningsplats, ett par fällstenar, två ugnsbottnar samt en smidesässja. Vid ässjan hittades en kvarlämnad smidestång och ett par oxskor[7]. De är de äldsta kända i landet. Skorna tyder på att man använde oxar i arbetet med järnframställningen. Vid ässjan i Skåningsmåla hittades också klimpjärn av osmundkaraktär som antogs vara den färdiga produkten från platsen. Klimpjärnen bör vara det omtalade exportjärnet – ”Calmare-jern”. Järnet omnämns bland annat i tullräkenskaper i Flensburg, Tyskland, på 1200-talet. Järnframställningsplatsen i Skåningsmåla var en av de största blästbruken i landet under 1200–1300-talen. Det finns stora likheter mellan ässjan i Skåningsmåla och den som undersöktes i Brånahult nordväst om Nybro 2019 som också låg på blästplatsen. Smedjor belägna på blästplatsen har inte påvisats någon annanstans i landet.

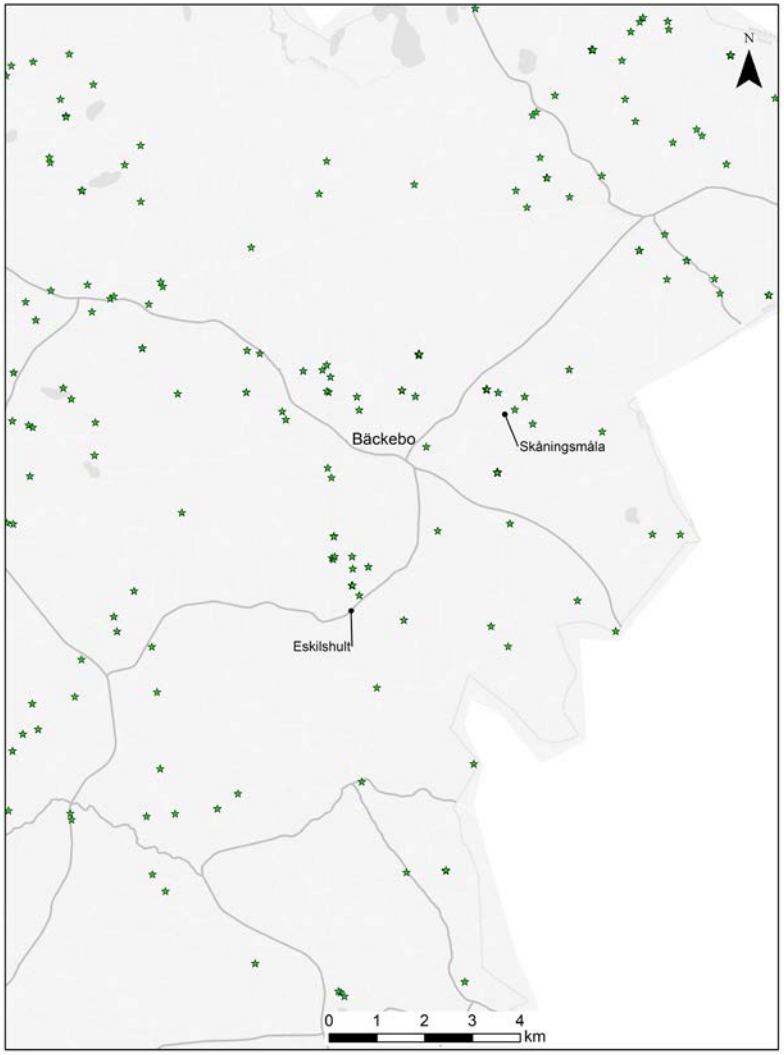

En karta som visar registrerade fornlämningar med olika typer av järnframställningsplatser över området runt Bäckebo med Eskilshult och Skåningsmåla. Informationen är hämtad ur fornminnesregistret och bearbetad av Helena Victor.

7 Förr skodde man även oxar med skor liknande hästskor.

Här finns en av områdets många slaggvarpar, som ett minne från lång och tidig primitiv järnframställning i Bäckebos skogar. Slaggvarpen är övertorvad och därför svår att upptäcka, men syns som en rund formation på marken, 16 meter i diameter. Närheten till ett litet vattendrag är också typisk.

Fällstenen från Skåningsmåla. Stenen användes som städ för primärsmide, för att avlägsna slagg. Foto Kenneth Sund.

En tång i järn som användes i smidesverksamheten i smedjan i Skåningsmåla. Foto Kenneth Sund

En av de oxskor som hittades vid utgrävningen i Skåningsmåla visade sig vara den äldsta kända i Sverige. Foto Kenneth Sund.

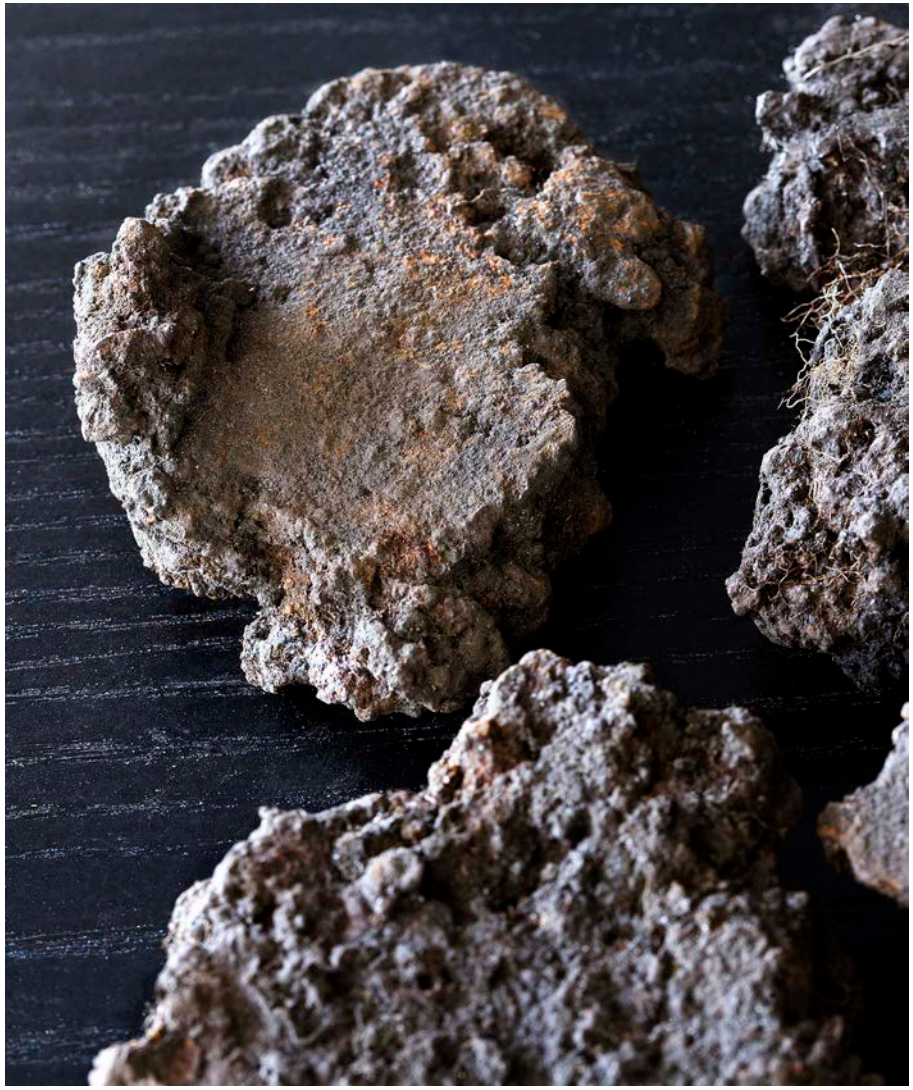

Några av de klimpjärn som fanns i Skåningsmåla. Kanske var detta basen i Kalmarjärnet.

Landskapet kring Skåningsmåla är delvis präglat av kaplansboställets (prästgårdens) brukade och uppbrytande av steniga marker.

Århultamåla kvarn- och sågmiljö

Vid Århultamåla kvarn- och sågmiljö (3) finns förutom byggnader också en dammvall, stensatt verksutlopp och utskovskanal (10) samt en grund efter ett tegelbruk[8](31). Kvarn- och sågbyggnaderna är traditionella faluröda träbyggnader. Mjölnarstugan är unik eftersom den har massiva väggar av tegelstenar från platsens tegelbruk. Från tegelbruket finns bevarade yttermurar, 1,5–2 meter breda och 1,7–2 meter höga, med inre mått av 6x5 meter.

I miljön finns även en husgrund efter en smedstuga och en vattenkälla som under en period fungerade som ”Balebo hälsokälla”[9] (32). I miljön finns också den intilliggande gårdens byggnader, Århultemåla gård (33), med en pampig och ganska välbevarad mangårdsbyggnad, anlagd trädgård och olika ekonomibyggnader. Hundra meter nordost om denna gård ligger det tidigare Bäckebo kaplansboställe (prästgård) (12). Alla byggnader utom ett brygghus är utbytta sedan prästgårdens tid, men gårdens läge och planlösning är ungefär detsamma som tidigare.

Landskapet är ett vackert odlingslandskap med små, steniga åkrar, ängsmark med gamla ekar och betad hassel samt äldre stensatta vägar.

Hundra meter söder om kvarnplatsen i Århultemåla kvarn finns ytterligare en äldre kvarnpalts (9) som idag är en lämningsmiljö med en stor damm[10] (L1959:7646). De synliga lämningarna utgörs av en fördämningsvall, cirka 80 meter lång. Denna plats ligger vid en annan gren av samma bäck, Snärjebäcken.

Brygghuset är troligen den enda äldre byggnad som finns kvar från den tiden då gården var kaplansboställe.

8 L1959:7572

9 L1959:7647

10 L1959:7646

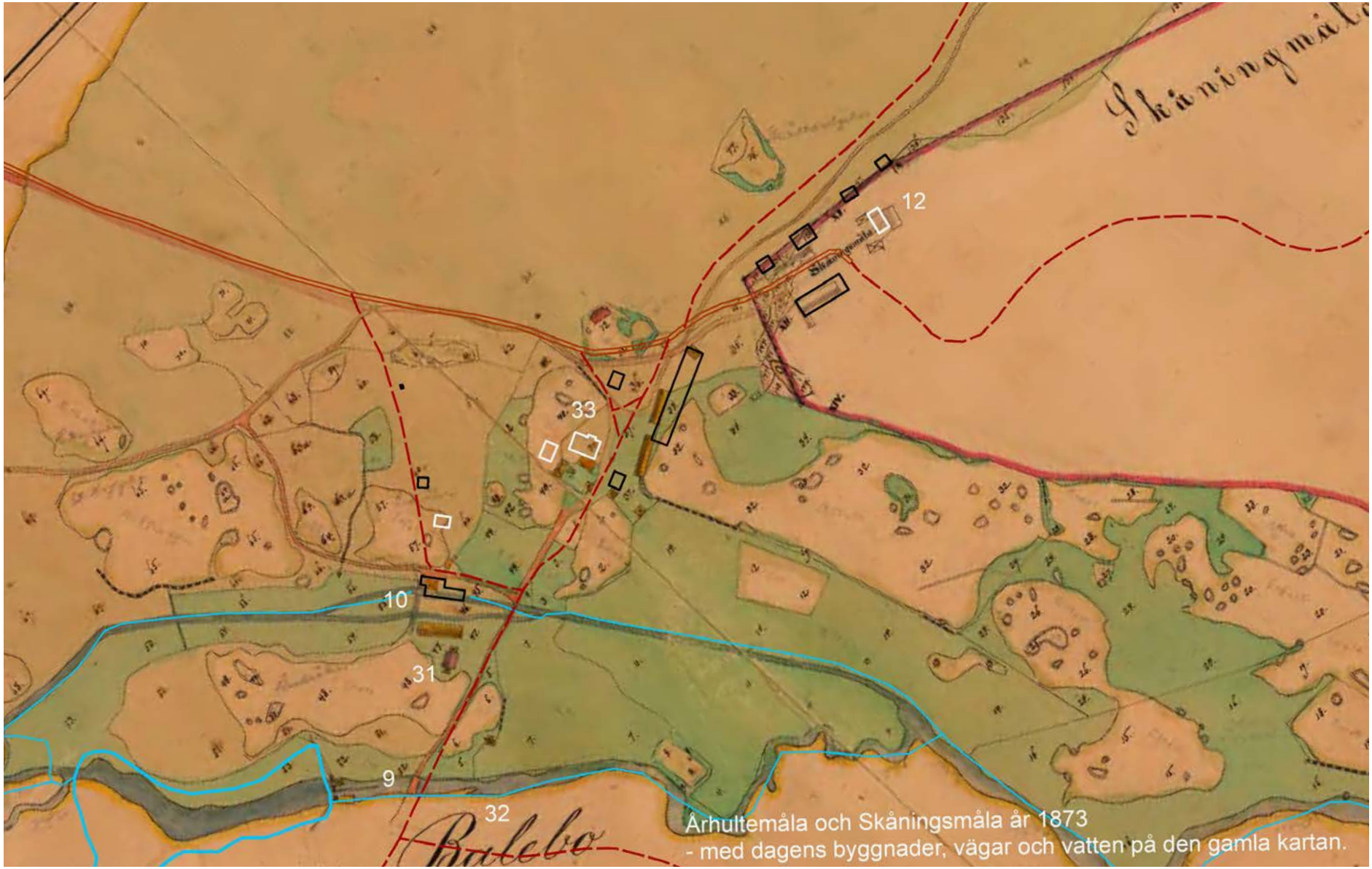

Utdrag ur karta över Århultemåla från 1873, med dagens karta (vägar röda, byggnader vita och svarta samt vatten blått) ovanpå den gamla kartan. Kartbilderna kan vara något förskjutna i förhållande till varandra, men visar ändå områdets byggnader och anläggningar på 1870-talet. Kvarn- och sågbyggnaden på norra sidan om vattendraget har haft en föregångare på södra sidan. Delvis ligger kvarnen på samma plats, vilket tyder på att delar skulle kunna vara äldre än 1873. Kaplansboställets bostadshus (12) ska ha nyuppförts en meter framför det gamla huset, vilket stämmer med kartbilden. Denna gårds ladugård skulle kunna vara samma ladugård som på den gamla kartan.

Århultamåla gård.

Århultamåla gård, fortsättning.

Den unika mjölnarbostaden, byggd av tegelsten från det egna tegelbruket.

Hög stengrund från det gamla Århultamåla tegelbruk.

Kvarn- och såg vid den stensatta verksutloppskanalen.

Kvarn- och sågbyggnaden i Århultemåla.

Landskapet i Århultemåla är ett gammalt kulturlandskap med många strukturer kvar efter odling och liv.

Kärnområde

Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

Kulturvärden inom kärnområde sockencentrum

Bäckebo sockencentrum har en karaktäristisk hög vit salskyrka i mitten och olika byggnader och platser runt om som representerar ett sockencentrum, som skolhus, brandstation, smedja, församlingshem, affär, hantverkshus, hembygdsgård samt kyrkogård och marknadsplats.

Möten

Symbolerna hänvisar till den kulturmiljöprofil som togs fram för Nybro kommun 2019. Inom kärnområdet finns exempel på kulturmiljöer ur kategorierna möten.

Numrering av objekt
Kärnområde
Riksintresse kulturmiljövården
Fornminne
Bäckebo
Tillverkningsindustri
Skola
Ljusemåla
Slaggvarp
Skogstorp
Fotbolls
N
24
28
18
19
17
15
16
20
14
13
21
22
23

13 Bäckebo kyrka

14 kyrkskola

15 församlingshem

16 smedja med tillhörande smedbostad

17 brandstation

18 skomakarstuga

19 lanthandel

20 marknadsplats

21 hembygdsgård

22 bygdegård

23 fotbollsplan

24 prästgård

28 plats för tidigare gästgivargård, Bäckebo krog

Bäckebo sockencentrum

Kyrkan (13) är central i miljön, med sin karakteristiska form, färg och höjd. Kyrkan och kyrkogården beskrivs mer nedan. Av det som kan kallas ett sockencentrum märks den tomma ytan framför kyrkan, som varit marknadsplats (20) sedan åtminstone 1700-talet. Trots att ytan saknar bebyggelse är den en viktig historisk mötesplats i socknen. Den gamla kyrkskolan (14) är välbevarad i sin stil från sekelskiftet 1900 (1905). Det är en typisk skolbyggnad med höga fönster. Skolan är en träbyggnad klädd med smal ljusmålad träpanel och en viktig del av miljön i sockencentrum. Församlingshemmet (15) från 1920, med en modern tillbyggnad, är idag faluröd och ingår i kyrkomiljön.

Marknadsplatsen (20) ligger mitt i byn.

Den tidigare kyrkskolan (14).

Församlingshemmet (15).

Kyrkskolan och församlingshemmet, med marknadsplatsen.

Brandstationen (17) är en typisk träbyggnad från 1940-talet som ingår i sockencentrumet. Församlingshemmet (15) från 1920, med en modern tillbyggnad, är idag faluröd och ingår i kyrkomiljön. Brandstationen (17) är en typisk träbyggnad från 1940-talet som ingår i sockencentrumet. Mellan församlingshemmet och brandstationen finns en bevarad smedja (16) med tillhörande bostadshus. Smedjan är en enkel faluröd träbyggnad. Bostadshuset har karaktär av liten hantverksstuga. Den tidigare lanthandeln (19) ligger på andra sidan vägen, mitt emot marknadsplatsen. Även om funktionen som affär upphört och huset förändrats kan man ännu ana att detta varit en viktig mötesplats. Vid vägen ligger även en tidigare skomakarstuga (18), med den typiska lilla skalan och läget utmed landsvägen.

Brandstationen (17).

Smedbostället med smedjan till höger (16).

Den tidigare lanthandeln (19).

Den tidigare skomakarstugan (18) är en typisk företeelse i sockencentrat.

Hembygdsgården (21) och bygdegården (22) ligger intill varandra ett par hundra meter öster om kyrkan. På den lilla hembygdsgården finns en liten stuga från slutet av 1800-talet, som ligger på ursprunglig plats. Bygdegården är tidstypisk från 1960-talets början. Bygdegården är ett modernt trähus med många fönster, markerad entré och fasader med ljusmålad träpanel. Intill bygdegården ligger också fotbollsplanen (23) från cirka 1960, som är en typisk mötesplats från 1900-talet. Gator med namnen Bygdevägen och Marknadsvägen förstärker tydligheten av sockencentrum. Flera gamla bondgårdar ligger utmed landsvägen genom byn.

Prästgården (24) ligger för sig själv norr om kyrkbyn. I huset fanns tidigare också pastorsexpedition. På tomten finns grunden efter en linbasta.

Bygdegården (22).

Hembygdsgården (21) med en stuga som ligger kvar på sin ursprungliga plats.

Prästgården (24) ligger för sig själv norr om kyrkbyn.

En av de gamla bondgårdarna längs med landsvägen.

Jordbruksbebyggelse finns nära sockencentrumet vid kyrkan. Här vy från norr. Mitt i bilden syns brandstationen (17).

Äldre gård med välbevarade byggnader, orienterad mot landsvägen som går genom Bäckebo, norr om kyrkan.

Äldre ekonomibyggnader utmed den gamla landsvägen, som går på den långsmala åsryggen, ger en särskild karaktär åt kulturmiljön. Dessa ekonomibyggnader har höga kulturhistoriska värden för landskapsbilden.

Bäckebo kyrka

Kyrkan är en salskyrka byggd 1842–44 i så kallad Karl Johansstil, ritad av N I Löfgren. Kyrkan har halvrunt kor i öster, sakristia på norra sidan och tornbyggnad i väster. Tornet har en flersidig sluten lanternin med urtavlor i de fyra väderstrecken.

Kyrkogården

Bäckebo kyrkogård ligger främst söder och sydost om kyrkan och består både av äldre och yngre delar. Den yngre delen av kyrkogården är lummigare med planterade träd och rygghäckar. Kyrkogården omgärdas i samtliga väderstreck av stödmur av varierande höjd. På kyrkogården finns många exempel på gravvårdar som kan berätta något om gångna tiders historia i trakten. Det är vanligt att den dödes yrkestitel är angiven. På majoriteten av gravvårdarna finns även den dödes hemort. De vanligaste titlarna är hemmansägare, lantbrukare, köpman, skräddarmästare och nämndeman.

Det finns också exempel på fabrikörer och andra personer som gjort andra insatser i samhället, som till exempel Sjöstedt som ägde och drev benstamp, garveri och verkstad i huset vid Alsterån, Jarl Franzen, som startade Bäckebo sågverk, Hubert Olsson, disponent på Alsterbro glasbruk, soldaten Nils Johan Lund, Balebo, som var den siste indelte soldaten, före detta husaren J P Agne, folkskollärare Johan Skoglund, riksdagsmannen Arvid Jonsson från Skedsbygd, som satt i riksdagen för Bondeförbundet, kyrkoherde Mölleberg, som startade hembygdsföreningen, köpmannen Melker Johansson, som också drev en rad olika verksamheter såsom trädgårdsmästeri, torvmosse, cementgjuteri, rävfarm, och sålde speglar för fabriken i Fröseke, sålde leksaker och sålde böcker för Bonniers, Arvid Sampson, bobinfabrikör från Alsterbro, Conrad Sampson, bobinfabrikör, Conrad Holm, som startade pianofabrik i Alsterbro, Fabrikör Sture Strand, Alsterbro, som startade och drev möbelfabrik, Fabrikör Karl E Karlsson, kallad Snurren, som var tekniskt kunnig och hade snickerifabrik i Skogstorp samt Nils Modig som hade smedjan vid brandstationen och ansågs som tekniskt geni. Han byggde socknens första brandbil och flera vattenturbiner. En av kyrkogårdens äldsta gravar är en familjegrav där bland annat Kommissionslantmätaren och åldermannen Carl Peter Rydström från Svensboryd ligger. Han ägde flera gårdar i Bäckebo och Kristvalla. I en grav ligger bonden och vargskytten Carl Pettersson i Bråna. Han ska på 1860-talet ha skjutit vad som då var Smålands sista varg[11].

Till de mer kända personerna som ligger på Bäckebo kyrkogård hör skulptören Helge Rugland, känd som ”Rugstorparn”. Även hans hustru, som var småskollärarinna, ligger i samma grav. Kvinnor hade inte lika framträdande yrken som männen och är inte lika ofta namngivna på gravvårdarna, men även vissa kvinnor dyker upp, som Ida Sofia Jonsson, som var ”spelman” och lärarinnorna Ingrid Hedebäck och Amanda Svensson. En Jenny de Besch som var boende i USA, men kom från Bäckebo, ligger begravd här. Hon bekostade kyrkuret.

11 Vid vägen Rugstorp-Ålem finns den så kallade Vargstenen, som ska vara ett minne av den sista vargjakten i Småland, från 1868.

Bäckebo kyrka. Foto Nybro kommun.

Historik

Här hittar du berättelser om människor och andra viktiga företeelser som präglat kulturmiljön.
En förklaring till varför de höga kulturhistoriska värdena finns på platsen.

Tidig järnframställning

Fynd som stenyxor, stenkilar och mejslar i flinta visar på en mänsklig närvaro i området redan under stenålder. Dateringar i Svartemosse och ett slaggvarp i Skåningsmåla antyder att den äldsta järnframställningen ägde rum redan under yngre romersk järnålder-tidig folkvandringstid (200–450 efter Kristus). Det är dock framför allt under tidig medeltid som järnframställning utförs i stor skala i Bäckeboområdet. Pollenanalyser i socknen bekräftar också ett tydligt genomslag för odling och järnframställning under medeltiden, även om analyserna indikerar att en liknande påverkan kan ha skett även under romersk järnålder.

Analyser av pollen i Lohällsmossen vid Skåningsmåla och Eskilshult sydost om Bäckebo tyder på närvaro och ökad odling här redan från bronsålder, men det är framför allt under yngre järnålder (från 600-talet) som fasta bosättningar med odling etableras i en större skala i området. Granen som idag är så dominant etablerades först på 800-talet. Innan dess var det främst lövskog med tall som växte i området vid Bäckebo.

Det finns inga kända arkeologiska lämningar som visar var bosättningarna låg före medeltid, men spår efter lågtekniska järnframställningsplatser finns desto fler. Minst 147 platser finns runt om i socknen. De flesta sådana platser, slaggvarpar, är spår efter en äldre järnframställningstradition, så kallat blästbruk, där man i små ugnar framställde järn från myrmalm, rödjord och sjömalm. Under medeltid var myrmalmen en resurs som var tillgänglig för alla. Av allt att döma upphörde järnframställningen i Möre efter 1400-talet, då järnhantering inte kunnat beläggas arkeologiskt och från 1500-talet saknas räkenskapsuppgifter om ”Calmarejern”. Under 1600-talet blev det vanligt med inmutningar och viktigt att ha kontroll över sjömalmsförekomsterna.[12]

12 Inmutning är ett område där en person, en inmutare, fått ”inmutningsrätt” från en myndighet, alltså rätten att utvinna järn. Inmutaren äger inte marken.

Skåningsmåla

Under medeltid låg i Skåningsmåla (2) en av Sveriges största produktionsplatser av järn[13]. Platsen omnämns förmodligen redan 1667[14] där ”Den rätta JernMästaren” och järnframställningen beskrivs:

”Antiquiteter ifrån Åby Finnes inga, der om någon weet göra någon berättelse, wndantagandess i Skougzbygden, åthskillighe höghar med sinderskutor eller Smidieslagg, Somblige store som laghom huus, Somblighe mindre, huar wthi äro fundne Tänger hambrar och annat sådant, finnes och ännu understundom stora Jernstycken, der af göras bilder. Och således förmehnas der fordom warit Jernbruuk. Serdeles berättas rätta JernMästaren, huilken skall hafua kunnat med store tractamenter wppehålla i några dagher, konungen och hela hans hoff, hafua bodt widh ett kärr, kallas Brunnsskiärr, icke longt ifrån Capellet, huarest och finnes till wedermähle, en Öfuermåttom stoor Sinderhögh, och synes ännu, tå Solen skin, nedre with wattnet, lijka som Jern.”

I citatet omnämns det närliggande Brunskärret och Capellet som troligen syftar på kaplansbostället (12). Citatet beskriver miljön med stora slaggvarpar (sinnerskutor är ett dialektord för slaggvarp), verktyg och rostfärgningar. Det visar också på den rikedom som järnframställningen producerade. Åtminstone för den Rätta Jernmästaren som till och med fick kungligt besök.

De undersökningar som har utförts i Skåningsmåla och Bäckebotrakten har gett viktig kunskap om den tidiga järnframställningen i både länet och hela landet. I Skåningsmåla har man hanterat hela processen från råvaran till färdigt järn och till och med tillverkat föremål till försäljning. Det är inte klarlagt om smedjan med ässjan har haft någon typ av överbyggnad. Möjligheten att bearbeta järnet i en intilliggande smedja innebär att en stor del av järnhanteringen kan ha bedrivits i direkt anslutning till blästplatsen. Det järn som lämnat blästplatsen har då varit en genomarbetad och förädlad produkt som kanske varit möjlig att sälja eller exportera utan vidare bearbetning.

MALMBILDNING

De järnframställningsplatser från medeltid man känner till i Möre ligger alla, av naturliga skäl, i direkt anslutning till malmförande myrar och vattendrag. Myrarna är ofta mycket stora och kan ha använts under mycket lång tid. Då har malmen efter en tillväxt på cirka 20 år skördats vid upprepade tillfällen under lång tid. Vid Skåningsmåla pågår malmbildningen än idag i Brunskärret, vilket ligger bredvid järnframställningsplatsen. Det uttänkta resursutnyttjandet av skog och myrar kan betyda att flera platser har brukats samtidigt eller att de ingått i ett cirkulationssystem, där man har flyttat sin verksamhet mellan de olika platserna.

13 RAÄ Bäckebo 120/ L1959:8543

14 Rannsakningar efter antikviteter 1667 av prästen i Åby socken i Norra Möre, Kalmar län.

Eskilshult

I Eskilshult (4) med närområde vid Åbyåns övre lopp finns en stor mängd äldre lämningar i form av främst slaggvarpar. Den tidiga bebyggelsen har varit organiserad utifrån järnhanteringens olika moment. Gert Magnusson, expert på tidig järnframställning i Småland, har gjort en särskild studie av området eftersom Eskilshult är en av Möres skogsbygder där det finns bevarat kartmaterial från 1721. Gården verkar ligga på samma ställe som i senare tid, men där syns också en äldre markuppdelning av åkern med många mindre vretar och lycker[15]. Eskilshults omnämns enligt DMS, Det medeltida Sverige, [16] första gången 1539, men pollenanalyser med 14C-dateringar visar att området bebyggts och marken brukats till bete och odling i ungefär 1000 år. Lämningarna efter järnframställningen ligger främst ute i skogen och inte i gårdens direkta närhet. Sex sådana platser är kända och dateringarna antyder att dessa brukats återkommande under flera hundra år. Genom att skogen har använts till bete och järnframställning, men även till uttag av ved till kolning, har skogen blivit allt glesare vilket har gynnat vegetationen på marken. Det har i sin tur gynnat skogsbetet. Järnframställningsplatserna har varit i bruk under framför allt medeltiden, mellan 1000–1500-talet.

En så kallad fallsten i Eskilshult. Foto Helena Victor, Kalmar läns museum

Smidesplats med fallsten och smälthärd i Eskilshult. Foto Kenneth Sund. samma bild

15 Små åkerlappar eller mindre äng.

16 DMS Möre 1987: 255.

Magnusson beskriver hur Eskilshults gård har varit en typisk gård i skogsbygden som till viss del varit självförsörjande. Där har funnits mat, boende och järnhanteringen. Arbetet med gård och järnframställning har antagligen kunnat drivas inom en familj med flera generationer med bistånd av tjänstefolk som pigor och drängar. I det senvikingatida och medeltida samhället kan gruppen också ha inkluderat trälar eller någon typ av daglönare/arrendatorer. Tillsammans med fynden och dateringarna från Skåningsmåla visar Eskilshult hur det skett en kolonisering i socknen där man odlat upp nya åkrar och skaffat boskap till både draghjälp och mat redan tidigt.

Flera av järnframställningsplatserna i Eskilshult är relativt stora vilket kan tyda på en mer storskalig produktion. Lämningarna är utspridda och vaga, vilket gör att det är svårt att få en uppfattning om storskaligheten.

Lämning efter smedjan i Eskilshult. Foto Kenneth Sund.

Ett smältstycke på en sten som förmodligen fungerade som smidesstäd. Foto Kenneth Sund.

Utsnitt ur generalstabskartan från 1874 visar den stora vägen som leder genom Bäckebo ner mot Kalmarkusten. Vägen har uppstått på åskrönet av den långa grusås som går här. Även kyrkan ligger på toppen av grusåsen. På så sätt har naturen styrt läget för människornas placering av sin kyrka och bostad.

Sockenhistorik och kyrkan

Bäckebo omtalas i skriftliga handlingar första gången år 1458 (’Bækæboda’) då Birgitta Gustavsdotter Sture (ur äldre Stureätten) ärvde tre gårdar i byn. Namnet (1596 Beckiabodha), är taget från kyrkbyn. Det består av förledet bäck och efterledet är en pluralform av bod. Sannolikt syftar namnet på bodar som varit belägna vid Snärjebäcken, som rinner norr om Bäckebo. Under 1500-talet fanns i Bäckebo två mantal frälse och en frälsekvarn tillhörande släkten Färla och ett mantal frälse tillhörigt släkten Tott. Omkring 1600 tillkom Bäckebo kapell, som 1680 blev komministratur i ett kapellag. En träkyrka byggdes här 1685. I samband med tillkomsten av kapellförsamlingen omkring år 1600 överfördes från Åby socken byarna Alebo, Balebo, Bäckebo, Bönemåla, Eskilshult, Haltemåla, Hinsaryd, Hälleskalla, Jonsryd, Knivingaryd, Kättilstorp, Luvehult, Sjömåla, Skedsbygd, Skillerhult, Snokebo, Stenbrohult och Stödstorp. År 1733 utbröts församlingen ur Åby församling. År 1740 blev Bäckebo en egen jordebokssocken.

Första gången en kyrkobyggnad omnämns i Bäckebo är år 1612. Då omtalas Åby skogskapell i en inventarieförteckning. Detta träkapell ersattes 1685 av ett nytt träkapell. Träkapellet var beläget 50 meter söder om den nuvarande kyrkan och omtalas idag som Bäckebo gamla kyrka. Det tog lång tid att komma överens om var den nya kyrkan skulle ligga. Det fanns tre olika alternativ men slutligen valde man att lägga den nya kyrkan bredvid den gamla så att ”… var och en i församlingen som med döden avgick, skulle med jord få betäckas vid sina förfäders grifter…”. Att området vid kyrkan var en tidig mötesplats märks inte minst i den årliga marknad som hållits i september, troligen sedan någon gång på 1700-talet.

Kyrkogården.

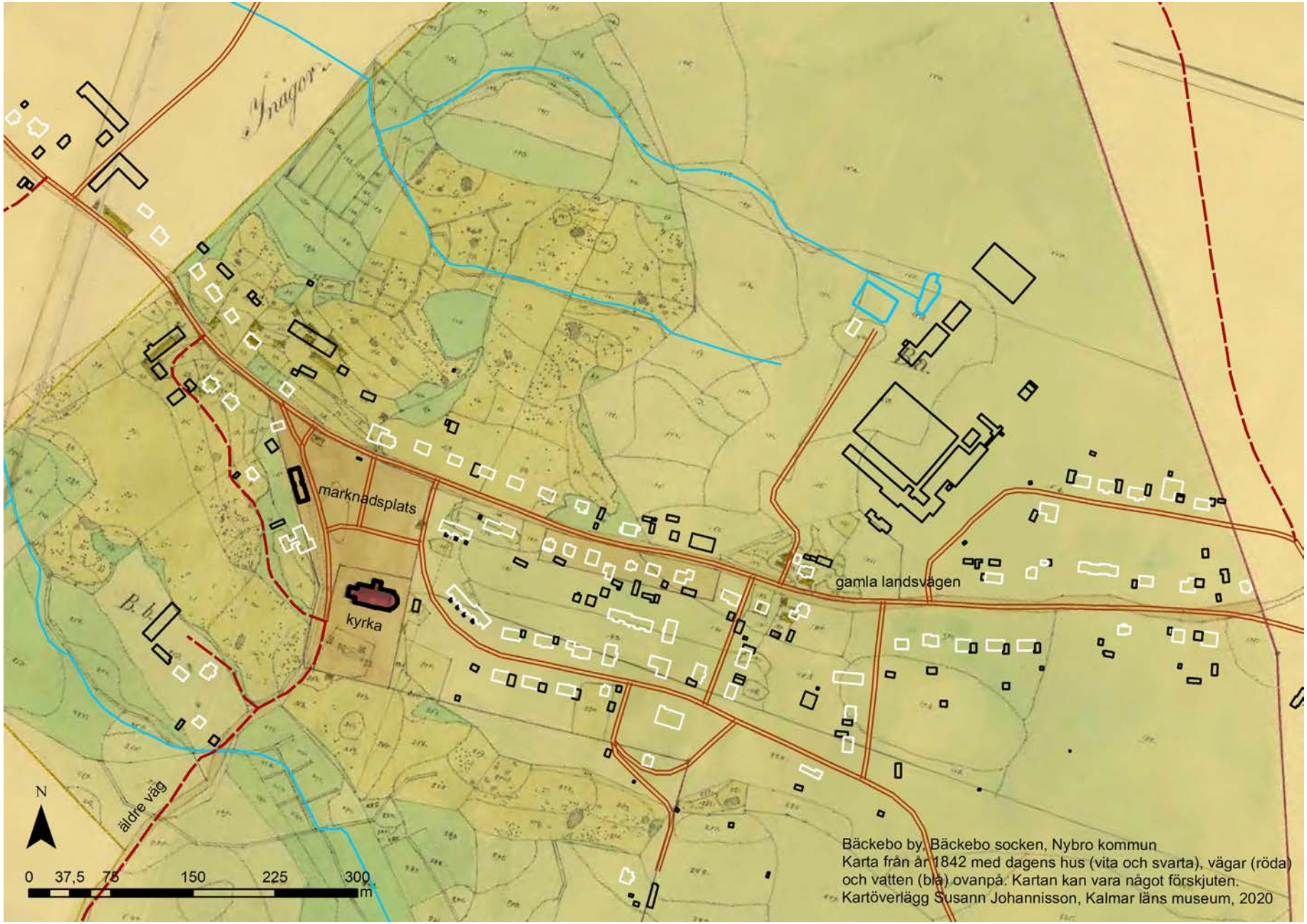

Kartöverlägg med dagens karta ovanpå en karta från 1842, ritad i samband med laga skifte.

Bäckebos nuvarande kyrka byggdes 1842–44. Byggmästare var Jonas Berglund. Enligt uppgift följde byggmästare J D Berglund inte arkitektens ritningar där kyrkobyggnaden skulle uppföras i nyklassicistisk stil. Istället byggdes kyrkan, enligt församlingens önskan, i Karl Johansstil. Efter att den nya kyrkan stod klar revs den gamla kyrkan som låg bakom den nya, år 1847. Flera äldre inventarier flyttades över från den gamla kyrkan till exempel altartavla och krucifix från 1600-talet. Större renoveringar i modern tid har gjorts 1958 och 2002–2003.

1 januari 1879 överfördes byarna Abbetorp, Geltorp, Högahyltan, Mjösingsmåla, Näversjö och Rugstorp från Ryssby socken. Vid kommunreformen 1862 övergick socknens ansvar för de kyrkliga frågorna till Bäckebo församling och för de borgerliga frågorna till Bäckebo landskommun. Den senare inkorporerades 1952 i Alsterbro landskommun som uppgick i Nybro stad år 1969, Nybro kommun från år 1971. Socknen har tillhört samma fögderier och domsagor som Norra Möre härad. De indelta soldaterna tillhörde livkompaniet i Kalmar regemente samt båtsmän i Smålands båtsmanskompani.

Denna gravvård av marmor ska enligt uppgift markera platsen för altaret i gamla kapellet.

Bäckebo socknens Hembygdsförening bildades 1938. Föreningen har inventerat gammal bebyggelse i socknen. En sockenkrönika har utgivits varje år. Hembygdsföreningen äger eller förvaltar förutom hembygdsgården i kyrkbyn även andra hus och platser runt om i socknen, som till exempel ett tröskverkshus i Torskemåla, en ryggåsstuga i Rugstorp, brandstationen i Bäckebo, backstugan i Stenaråsen, en fångstgrop i Luvehult och gamla Bäckebo bro i Binnaretorp.

Bäckebo som sockencentrum

Marknaden, som har gamla anor, var framför allt en kreaturs-marknad. Bygden var en skogsbygd med tyngdpunkt på kreatur snarare än åkerbruk. Under 1900-talet fanns tre-fyra olika slaktare i Bäckebo, i alla fall under 1930–40-talen. Någon sålde kött på torget i Kalmar och flera hade egen butik i Bäckebo. En av butikerna började samarbeta med KLS – Kalmar läns slakteri – och drev butik i deras namn.

Marknadslivet var inte samma familjefest som i modern tid, det var vanligt med fylleri och bråk. Under en period stod en arrestlokal på marknadsområdet. I sockencentrat fanns tidigare även kyrkstallar, ett spannmålsmagasin (sockenmagasin) som senare byggdes om till affär (men har rivits), samt en mangelbod som kunde nyttjas av alla.

Mitt emot kyrkan och marknadsområdet fanns lanthandeln (19). En bit ifrån kyrkan finns en tidigare dödgrävarens bostad, där det under en period bodde en hantverkare som tillverkade redskap i trä till bönderna i trakten. En bit norr om kyrkan, längs med landsvägen, fanns ett gästgiveri, Bäckebo krog (28). Ett mejeri byggdes i centrala Bäckebo på 1930-talet. Brandstationen uppfördes 1941 och användes av deltidsbrandkåren fram till 1967. Nybro kommun sålde brandstationen till Bäckebo skid- och motionsklubb år 2004, för att användas som lagerlokal. Brandstationen är välbevarad och visas för allmänheten bland annat under Bäckebo marknad.

Kyrkans makt var stor långt in på 1900-talet. Prästen ville inte se fotbollsspel och fester i kyrkbyn, särskilt inte på söndagarna. Därför fick Bäckebos ungdomar leta mark utanför kyrkbyn. De hittade en bonde i Svensboryd som var villig att låna ut en bit mark. Intill Snärjebäcken på en plan yta började man anordna fotbollsmatcher. Här utvecklades också en festplats med dansbana. Det dröjde till början av 1960-talet innan en ny fotbollsplan anlades inne i Bäckebo, nedanför åsen, ett par hundra meter söder om kyrkan.

Bäckebo Gästgivaregård även kallad Bäckebo Krog (28), foto från 1910 /1920 -talet. Några ortsbor poserar framför byggnaden, cyklar var lite av en statussymbol vid den tiden. Foto Olle Söderberg och Christer Jonsson.

Levnadsvillkor i bondesamhället

Under 1800-talets slut och 1900-talet genomgick Bäckebo en förändring där allt fler övergav jordbruket som levebröd. Andra alternativ till försörjning, som till exempel inom sågverks- och skogs- och glasindustrin, uppstod. Många utvandrade också. En del av de som tog anställning byggde egna villor på avstyckade tomter. Tomterna lokaliserades till landsvägen och tätorten, som på så sätt växte. En del bondgårdar blev dock kvar och finns än idag utmed gamla landsvägen genom Bäckebo. I byn genomfördes både storskifte, kring år 1800, och laga skifte, kring år 1842. Då flyttades en del gårdar ut till mer enskilda lägen. Ett äldre byläge finns dock kvar utmed landsvägen, strax nordväst om kyrkan.

De som inte hade råd med egen gård fick skaffa sig en enklare och billigare boning. Det finns många exempel i området på enklare bostäder där de som inte hade egen gård kunde bo. En del var torp, där de boende var skyldiga att betala hyra i form av dagsverken eller pengar, andra var småhusbebyggelse på avstyckade tomter. En del av dessa hus finns kvar och en del finns som husgrunder och lämningsmiljöer. Det finns även exempel på enklare bostäder i skogen långt ifrån sockencentrum: Stenaråsen (26) och Hägnen (27).

Ett exempel på en person som bodde i en av dessa små bostäder var Ludvig ”Ludde i Bäcken”. Han var torpare och hantverkare, han tillverkade bland annat räfsor, sädskyfflar och höhäckar. Det har berättats att folk i trakten hämtade en salva som ”Ludde i Bäcken” gjorde. Salvan användes till att stoppa blodflöde vid skärsår och innehöll kåda och ”något ”mer. År 1939 revs den gamla stugan och en modern villa byggdes på samma tomt.

Ett exempel på en enklare bostad.

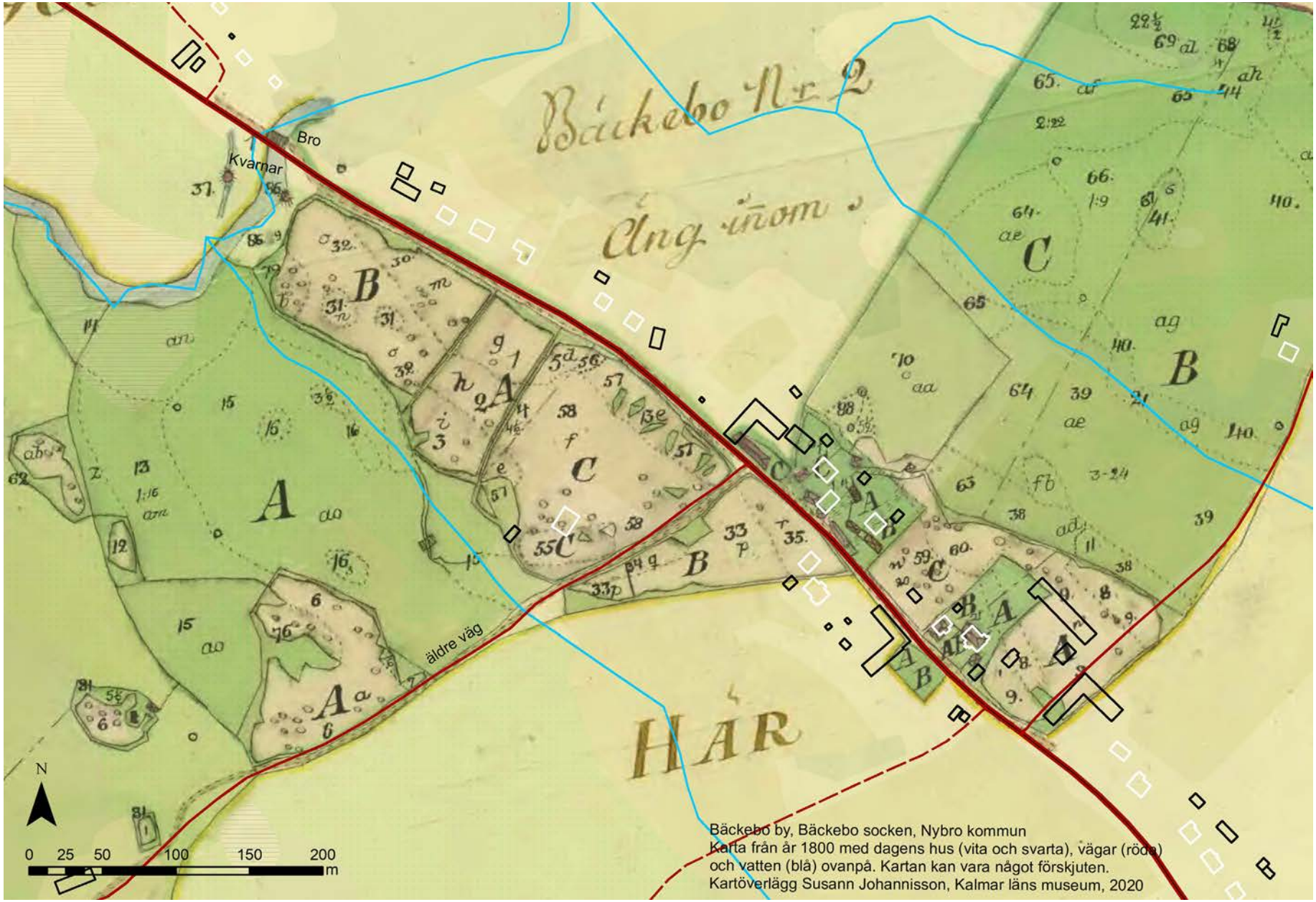

Kartan från år 1800 ritades i samband med storskifte i Bäckebo by. Dagens byggnader (vita och svarta) och vägar (röda) har lagts ovanpå den gamla kartan. Flera gårdar norr om landsvägen strax nordväst om kyrkbyn ligger kvar i det gamla byläget. Ett av husen ligger på samma plats. Det skulle alltså kunna vara byggt tidigare än år 1800.

Industrihistoria i skogsbygd

Kring år 1800 anlades både kvarn, såg och tegelbruk (31) vid Snärjebäcken i Århultemåla. Här tillverkades lertegel, takpannor, i 100 år, fram till 1908. Det är inte känt om pannorna stämplades med någon bokstav. Vid sågen byggdes en unik mjölnarbostad av tegelstenar från det egna tegelbruket. Här ska också ha funnits en smedja samt en källa som under en period användes som hälsokälla där besökare kunde ”dricka brunn”. Drygt 100 meter söder om Århultemåla kvarn fanns ytterligare en kvarnplats. Platsen är exempel på hur naturens förutsättningar, med vattenkraft och lera, gav möjligheter till extra inkomster utöver vanlig jordbruksdrift.

Vattenkraften användes tidigt till små sågar, ofta vid kvarnställena. I de skogrika bygderna fanns ganska många små sågverk. Vissa växte till större. Ett par sågverk utvecklades och levde vidare in i modern tid, Bäckebo sågverk och Jonsryds sågverk. Sågen inne i Bäckebo, Jonsryds sågverk, startades 1949 av Jarl Franzén, och drevs vidare som ett familjeföretag av hans tre barn. I skogen cirka 500 meter söder om Jonsryds sågverk låg Skogstorps snickerifabrik. Denna flyttades till Blomstermåla på 1960-talet (både byggnader och maskiner).

Att bränna tjära och sälja till tjärning av båtar längs kusten bör ha varit ett annat exempel på viktiga sidoinkomster i en skogsbygd av den här typen, se vidare faktaruta.

BLÄSTBRUK

Blästbruk innebär att man i en ugn utvinner järn ur limonitmalmer (myrmalm, sjömalm eller rödjord). Järnoxiden i malmen kommer från berggrunden och har genom vatten stigit upp och samlats i marken, i mossar eller på sjöbotten. Det första steget var att finna en bra malmförekomst och sedan gräva fram den (myrmalm och rödjord) eller plocka upp den från sjöbotten (sjömalm) under vintern när isen låg. När malmen tagits upp lades den först att torka för att sedan rostas. Rostningen görs för att få bort orenheter och för att få bort det kristallvatten som var bundet i malmen. Vid rostningen varvade man ved och malm i en rostlave som sedan tändes på. När denna brunnit ned tog man tillvara den rostade malmen som då blivit magnetisk.

Rostningsplatsen låg ofta på fast mark nära den plats där man tagit upp malmen. Förutom hanteringen av myrmalm och rostningen av rödjord har arbete med kolning och vedhuggning varit viktiga arbeten. En viktig del av förarbetet var kolningen som var den mest tidskrävande delen av hela järnhanteringen. Man använde träkol som bränsle för att få upp temperaturen i ugnarna. Veden användes till rostbäddar, blästerugnar och till smedjor. Innan malmen kunde sättas upp i blästerugnen var man tvungen att värma den med ved.

Efter kolningen fördes träkolet till järnframställningsplatsen. Den iordningställda blästugnen värmdes upp och fylldes med malm och kol. Blästugnar kunde vara av olika typer men de hade alltid ett upprättstående schakt och lufttillförsel. Under reduktionsprocessen, blåsningen, tillfördes luft genom bälgar för att få en jämn och tillräckligt hög temperatur. När malmen smälte separerades slaggen från järnet och när blåsningen var klar kunde järnet, en smälta, lyftas ut. Den första bearbetningen kunde göras direkt efter det att smältan lyfts upp ur ugnen. Vid detta primärsmide kunde man försiktigt kompaktera järnet mot en fällsten eller en träkubbe placerad nära ugnen. En särskild typ av slagg, fällslagg, uppkommer vid denna första bearbetning. Avfallsprodukter i form av slagg som hade separerats från järnet tömdes ur ugnen och slängdes på en avfallshög, ett slaggvarp. På en järnframställningsplats kan man ofta urskilja en tydlig rumslig organisation med bland annat upplag för kol och malm, plats för blästugn och ofta också platsen för den första bearbetningen av järnet. De flesta typer av blästjärn innehöll fortfarande mycket slagg när de togs ut ur ugnen och de behövde bearbetas grundligt innan de kunde smidas ut till ämnesjärn.

TJÄRDAL
Text ur skriften "Om min hembygd" av Georg Gustafsson.

"En dal byggdes ofta i sydöstra sluttningen på en höjd. Dalen skulle om möjligt ligga på en lugn och vindskyddad plats. Läget på backen östra sida var lugnare då det blåser mer och hårdare från väster. Det var också bra om dalen var omgiven av skog som gav lä för vinden. Dalen grävdes in i backsluttningen så att den fick en rund form som kan liknas vid en tratt. Ofta grävdes dalen inte in tillfullo i backsluttningen. Man slog istället ned pålar ett stycke ut i sluttningen så att man från dessa kunde lägga starka stänger i riktning mot dalens botten. På dessa stänger lades sedan ett horisontellt lager stänger och på detta ett tjockt lager med jord. På så sätt fick dalen lika lutning från alla håll. Denna utbyggnad kallades "Brätte". Om det hade huggits mer tjärved än vad dalen skulle rymma satte man brätte runt hela dalen för att göra den större. I dalens botten placerades en "skål" som samlade upp tjäran och till denna skål anslöts en ränna eller en urborrad stock som med svag lutning förde tjäran till den tunna man placerat under brättet. Som tjärved användes länge s.k. lågor d.v.s. tallar som av någon anledning fallit omkull i vattensamlingar och hamnat under vattenytan. Dessa tallstammar bevarades även sedan kärret växt igen. Där kunde man finna dem och ta vara på dem till tjärved. Men det var vid odlingen och den därefter följande brukningen som man tog vara på de flesta av dessa stammar till tjärved. När bönderna började få avsättning för sin skog blev det också tallstubbar kvar i markerna som kunde brytas och upphuggas till tjärved. De måste emellertid stå kvar i minst 10 år för att ytveden skall hinna ruttna bort före brytningen. När denna brytning av tallstubbar till tjärved började var alltså när bygden hade fått sådana vägar att det gick att transportera virket till uppköpare vid kusten. Troligen började det med försäljning av tallspiror som kunde släpas på vinterväglag långa sträckor. Peter Carlsson i Abbetorp (född 1813 död 1853) blev åtalad för att släpat en spira över en tulltjänstemans fötter. Det synes vara under 1800-talets senare del och början av 1900-talet som stubbrytning till tjärved förekommit i vår bygd.
En dal brändes oftast på försommaren. Detta på grund av att veden skulle vara torr. Om det regnade när dalen fylldes kunde vattenånga förorsaka skador. När torr tjärved var framkörd till dalen var nästa moment att flänga granbark. Detta kunde endast ske på våren och försommaren när träden savade. Relativt grova kvistfria granstammar sågade ned. Barken flängdes därefter av i stora sjok och kördes till dalen. Då tog man också med granris för täckning till dalen. Så började den s.k. inrättningen. Från dalens mitt och skålen där tjäran leddes ut till tunnan började man lägga ut granbark på samma sätt som när man täcker tak med takspån. Barken skall ligga så tätt att tjäran inte kunde rinna igenom några springor ner i jorden. Barkläggningen avslutas med att man lägger ett löpe som kan vara ett glest lager färska granslanor över barken ned mot skålen med avsikt att slanorna skall hålla barken på plats och att tjäran skall rinna nedåt längs slanorna utan att hindras av obränd ved eller nedrunnen kolstybb. Härefter travades veden in med bitarnas längdriktning mot dalens botten i lager efter lager. Dalen fick därigenom sin rundade kulle. Överst lades ett lager torr ved "Spink". All tjärved fick ej förbrukas, en del skulle sparas för att ha i reserv om dalen brände "frät". Nu täckes dalen med granris, och ovanpå riset lades ett täcke av jord. Dalen är färdig för tändning, som sker av spinken i markhöjd runt hela dalen. Om inte absolut vindstilla råder tändes först spinken på läsidan, där får elden tid att ta sig så att den inte slocknar i suget från vindsidan när den

tänts. Detta att man tänder i marknivå är inte liktydigt med att man tänder i botten då dalen ju är nedgrävd ett stycke under marknivå. Elden sprider sig uppåt och snart är hela dalen ovanför markytan tänd. Systemet bygger på att när det brunnit en stund i ytskiktet skall värmen i dalen stiga, så att tjäran i det närmast liggande vedlagret lakas ur och rinner ner och ut i tunnan. Så skall dalen brinna – glöda - nedåt, och hela tiden driver värmen ut tjäran ur veden, så när glöden når ny ved är denna urlakad och tjäran har runnit ner i tunnan.
När dalen är tänd ska den vaktas hela tiden, dag som natt. Det innebär att nu måste man vara två. Den som har vakten går ständigt uppe på dalen med en stor klubba som han slår på daltäckningen med klubban för att daltäckningen skall följa med nedåt. Fickor som kan dra in luft får inte bildas. Hastigheten varmed dalen skall brinna reglerar brännarna genom att öka eller strypa lufttillförseln. En dal kan brinna ojämnt. Då gäller det att mycket snabbt öppna dalen och täppa till hålet med ny tjärved, och så på med fyllning så att inte luft går igenom. När dalen är tänd och tjäran börjar rinna ska det firas. Folk från bygden skall komma med mat och dryck av alla slag, det skall bl.a. vankas tändbrännvin. Någon koja att sova i behövs inte. Den man som har frivakt ligger och sover intill dalväggen under brättet som är tak vid regnväder och dalväggen ger ifrån sig en del värme. Dalen brännes ju under den torra och varma försommaren.
En medelstor dal behöver 7 till 19 dagar för att bli utbränd. En mycket stor dal kan ge 40 tunnor tjära á 120 kg per styck. Dalbränd trätjära var en mycket högklassig tjära. Om det är fukt i veden kan denna följa med ut i tjäran. Därför bör tunnorna stå några dagar, så öppnas locken och vattnet som inte blandar sig med tjäran skummas av.
Det vatten som skummas av innehåller en hel del tjära och kallas "Jäder" eller "Jära" och användes förr till att måla hus utvändigt med. Förr kunde man se dess vackert brunglänsande hus i skogsbygden.

Färgen var inte så mörk utan man kunde se kvistar och ådring. Från min barndom minns jag hur jag efter vårbruket fick tvätta och skrapa vagnar och kälkar som drogs ut på ladugårdsplanen. När de torkat fick jag bestryka dem med tjära och när de torkat lite sätta in dem i skjulen igen. Jag minns också många brunnskar och brunnsgalgar som målats med tjära. Dörrar på ladugårdar och logar beströks med en blandning av trätjära och stenkolstjära och blänkte vackert mot den röda färgen. Tjärbränning i dal är arbetskrävande. Man räknade med ca 8 dagsverken per tunna. Det brändes fram till senaste världskriget i min hembygd."

Bäckebobomben

Bäckebobomben – ibland kallad Bäckeboraketen eller Bäckebotorpeden – är en bombkrater efter en tysk V2-robot som kraschade i skogen drygt 6 km väster om Bäckebo den 13 juni 1944. Bombkratern utgörs av en rund 1,2 meter djup grop, 5 m diameter. Roboten exploderade cirka 1500 meter upp i luften. Explosionen var så kraftig att vittnen blev bedövade av knallen trots den höga höjden. Robotfragment av stål och lättmetall föll sedan till marken, varav över 2 000 kilo senare samlades ihop av försvarsmakten och transporterades till Stockholm för analys av Flygtekniska försöksanstalten. Att testroboten sprängdes i luften berodde inte på att den medförde sprängmedel, utan på att roboten ur hållfasthetssynpunkt var för klent dimensionerad för de påfrestningar som den utsattes för. Efter att den svenska slutrapporten var skriven överlämnades vrakdelarna till de allierade och flögs till Storbritannien den 30 juli samma år.

Bäckebotorpeden visade sig vara en felriktad provraket, som avfyrats från den tyska hemliga forskningsanläggningen i Peenemünde vid den tyska Östersjökusten. Dess flygsträcka var omkring 350 kilometer. Bränslet bedömdes ha kunnat räcka till för 60 sekunders drift av raketmotorn och roboten antogs ha kunnat varit uppe på 12 000 meters höjd. Vid tiden för händelsen kallades robotvapen för ”lufttorpeder” eller ”raketbomber” (Efter kriget vidareutvecklades rakettypen till rymdraket). Under andra världskrigets slutskede, mellan september 1944 – mars 1945, kom rakettypen att användas av Tyskland under namnet ”Vedergällningsvapen”, V2, mot de allierade. Sammanlagt avsköts drygt 3000 stridsladdade V2-raketer. Den svenska regeringen avgav en protestnot till Tyskland den 23 juni 1944 och Tyskland bad om ursäkt den 8 juli 1944.

År 1994 sattes en minnesskylt upp på nedslagsplatsen och senare även en modell av raketen.

Minnesskylt och modell av raketen.

Bäckebo i framtiden

Här ges förslag på förhållningssätt inför framtiden för hur kulturmiljön ska bevaras och utvecklas.

Nybro kommun vill att kommunens kulturmiljöer ska bevaras och utvecklas så att kommande generationer kan ta del av dem. Under rubriken "bevara" anges vad vi är skyldiga att ta hänsyn till enligt lag. Under rubriken "utveckla" finns tips om hur viktiga kulturmiljöer kan utvecklas och förvaltas så att deras värden finns kvar för eftervärlden. Tipsen kan rikta sig till Länsstyrelsen, kommunen och/eller till dig som privatperson.

Läs mer tips om hur du kan vara med och utveckla kulturmiljöer under "Generella råd" i Kulturmiljöprogrammets inledningskapitel.

Bevara

Bäckebo är utpekat som ett av kommunens fyra områden av riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalkens 3 kap.

Gamla kyrkskolan (14), församlingshemmet (15), smedjan (16), brandstationen ((17), skomakarstugan (18) och lanthandeln (19) ska betraktas som *särskilt värdefulla* enligt Plan- och bygglagens 8 kap. 13 § och 14 §. De kan få nya funktioner men den yttre karaktären ska behållas.

Kyrkan (13), kyrkotomten och begravningsplatsen är skyddade enligt Kulturmiljölagens 4 kap.

Hela miljön (lämningarna - husgrunder, dammanläggningar, kanaler och vattenkällan) i Århultamåla (3) ska betraktas som *särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelsemiljö* enligt Plan- och bygglagens 8 kap. 13 §.

Utveckla

Lämningar efter tidig järnframställning bör inventeras och rapporteras som fornlämning till Länsstyrelsen i Kalmar län.

Marknadsplatsen ska vara öppen och utan fasta anläggningar. Den bör vara skyddad i plan mot fast bebyggelse.

Lämningsmiljön vid Stenaråsen, med minst åtta husgrunder, bör karteras, dokumenteras, skyltas och röjas regelbundet för att kunna förstås och upplevas.

Lämningsmiljön vid Hägnen, med flera husgrunder, bör karteras, dokumenteras, skyltas och röjas regelbundet för att kunna förstås och upplevas.

Idag saknas kunskap om hur tegelpannor från Århultemåla såg ut. Om sådana tegelpannor finns kvar eller dyker upp bör Kalmar läns museum ges tillfälle att dokumentera dem för att kunna komplettera den samling som finns över länets tegelbruk.

Referenser

Läs mer/referenser

Järn i smålandet Möre - Kring teknik och bebyggelse i en medeltida skogsbygd, Gert Magnusson, 2015.

Järnet och Sveriges medeltida modernisering. Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie nr 48. http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:794829/FULLTEXT01.pdf

Järnet vid Brånahult – en småländsk historia, Johan Åstrand, Museiarkeologi sydost/Kalmar läns museum.

Järnet och Sveriges medeltida modernisering. Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie nr 48.

Bäckebo sockenkrönika: 1980, 1981, 982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1990, 1991, 1992, 1993,1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018.

Byar i Bäckebo, del 1 Alebo-Högahyltan, Erik Josefsson (Nybrosamlingen, Nybro bibliotek).

Byar i Bäckebo, del 2 Jonsryd-Överstahult, Erik Josefsson (Nybrosamlingen, Nybro bibliotek).

Gamla boplatser i Bäckebo, Georg Gustafsson, 1998.

Hänt och känt, Nybro kommuns historia Del 1 (Pärm med artiklar, Nybrosamlingen, Nybro bibliotek).

Broar i Kalmar lä: broinventering 1981-1982, Kalmar läns museum, Birgit Persson, 1984.

Bäckebo kyrkogård, Bäckebo socken, Växjö stift, Kalmar län, Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/begravningsplatser i Växjö stift 2005, Magdalena Jonsson, Kyrkoantikvariska rapporter 2005, Kalmar läns museum.

Stämplade tegel i Kalmar län, Katja Meissner, Kalmar läns museum, 2010.

Det medeltida Sverige, band 4:1, Småland, Norra och södra Möre, Ferm Olle, Rahmqvist, Thor, Riksantikvarieämbetet, 1987.

Gästgiverier och skjutsstationer - Kalmar län 1649–1933, Kaj Kjellström, 2012.

Kulturminnesvård i Nybro kommun, Nybro kommun 1988.

Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden, del II, Kalmar län, Sigurd Erixon (red),1958.

Gods och gårdar i Kalmar län, band II, Studieförbundet Vuxenskolan Kalmar län, 2013.

Natur i Östra Småland, Markus Forslund (red), Länsstyrelsen i Kalmar, 1997.

Vägen som kulturarv - värdefulla vägar och vägmiljöer i Kalmar län, Christina Almqvist, Per Lindegård, Länsstyrelsen Kalmar län och Vägverket, 1999.

Övriga referenser

I Kalmar läns museums arkiv finns en samling avskrifter av äldre handlingar, tidningsklipp och fotografier, som skänkts till museet av doktor Kurt Bergström från Grönskåra (En stor del av materialet är sammanställt 1929 men består av äldre handlingar).

Fornminneskartan: www.raa.se/fornsok
Historiska kartor: www.lantmateriet.se, historiska kartor